

De Koloniekinderen

Een studie naar de positie van (wees)kinderen in Frederiksoord, 1818-1830

Masterscriptie Geschiedenis en Actualiteit, specialisatie Erfgoedprofiel

Student: Isa Bijker, s1056586

Begeleider: prof. dr. M. E. Monteiro

Datum: 15-06-2025

Woordenaantal: 16.138

*Hier ziet het weesje zich, op 't stil en vreedzaam land,
Gevormd en opgeleid tot een gewenschten stand.
Deelde eens zijn vroege jeugd in 's levens moeite en pijn,
Hier leert hij vlijtig, braaf, wijs en gelukkig zijn.¹*

¹ J. Th. Engels, *Kinderen van Amsterdam* (Zutphen 1989) 62.

Inhoudsopgave

Introductie	4
<i>Kinderen als historische actoren binnen de geschiedschrijving</i>	7
<i>Een verrijking van de representatie van de (wees)kinderen in Frederiksoord</i>	11
<i>Method</i>	12
Hoofdstuk 1 – Representatie van kinderen in museum <i>De Proefkolonie</i>	16
<i>De museale opstelling</i>	17
Hoofdstuk 2 – Kinderen in het oorspronkelijke gedachtegoed	21
<i>De Verhandeling van Johannes van den Bosch</i>	21
<i>Weeskinderen als uitbreiding van de Kolonie</i>	25
<i>Reglementen: de kaders van de beleving</i>	29
Hoofdstuk 3 – Demografisch overzicht van de geselecteerde weeskinderen	35
<i>Weezorg in de vroege negentiende eeuw</i>	35
<i>Demografie van de ingedeelde weeskinderen</i>	37
Hoofdstuk 4 – Een schets van ervaringen	49
<i>Proces-verbaal van Hester van der Mark</i>	50
<i>Proces-verbaal van Jacobus Gilles</i>	51
<i>De klachtenbrief van Simon Muze</i>	53
<i>De klachtenbrief van Johanna Hendriks en Arie Roesteen</i>	54
<i>De klachtenbrief van Engeltje Oerhaan</i>	55
Conclusie	58
Literatuurlijst	61
Bronmateriaal afkomstig uit het Drents Archief te Assen	63
Opstelling van museum <i>De Proefkolonie</i>	66
Bijlage	67

Introductie

Na een mislukte poging in 1818, was het in 1821 eindelijk zo ver: de Koloniën van Weldadigheid werden opgenomen in de UNESCO Werelderfgoedlijst.² UNESCO prijst de *Outstanding Universal Value* van dit unieke sociale experiment, dat zijn oorsprong vindt in het begin van de negentiende eeuw.³ Nederland werd in deze tijd gekenmerkt als het ‘Koninkrijk der Armen’ nadat Napoleon het land in grote armoede achterliet.⁴ Armoede vormde een structureel probleem in de Nederlandse samenleving, waardoor gezocht werd naar oplossingen om een groeiende groep behoeftigen te helpen en sociale onrust te voorkomen. Voormalig officier Johannes van den Bosch ontwikkelde in 1818 het concept van de landbouwkoloniën. Hij was ervan overtuigd dat de armoede in de steden kon worden bestreden door middel van arbeid, discipline en heropvoeding.⁵ Zijn idee was om arme gezinnen uit stedelijke gebieden te verplaatsen naar rurale kolonies, waar zij in een gecontroleerde omgeving een nieuw en productief bestaan konden opbouwen. Het team van literatuurwetenschapster Hanneke Stuit laat zien dat dit plan niet enkel een vorm van weldadigheid was, maar ook een sterk disciplinerende functie had: door armen uit stedelijke centra te verwijderen en hen te laten werken op het land, kon de samenleving in zowel moreel als economisch opzicht worden verbeterd.⁶

Om zijn plan uit te voeren kocht Van den Bosch goedkope, veelal ongebruikte grond in dunbevolkte gebieden in Drenthe, dat vanwege haar geïsoleerde ligging ook wel ‘Nederlands Siberië’ werd genoemd.⁷ De eerste kolonie, Frederiksoord, werd in 1818 opgericht als proefkolonie en groeide al snel uit tot een grootschalig experiment. In de daaropvolgende jaren werden meerdere Koloniën gesticht, waaronder Wilhelminaoord, Veenhuizen (eveneens in Drenthe) en Wortel (in hedendaags België). Hier kregen kolonisten een woning en een stuk grond toegewezen, met als doel zelfvoorzienend te worden door middel van landbouw.⁸ De gedachte was dat deze mensen, die in de steden als een last voor de samenleving werden gezien, in de Koloniën door arbeid en discipline konden worden gevormd tot ‘nuttige’ en gehoorzame

² NOS, ‘Koloniën van Weldadigheid nu wel Werelderfgoed’, <https://nos.nl/artikel/2390958-kolonien-van-weldadigheid-nu-wel-werelderfgoed> (geraadpleegd 23 januari 2025).

³ UNESCO, ‘Colonies of Benevolence’, <https://whc.unesco.org/en/list/1555> (geraadpleegd 7 maart 2025).

⁴ TROUW, ‘Koloniën van Weldadigheid is UNESCO Werelderfgoed met cultuur en prachtige natuur’, <https://www.trouw.nl/brandedcontent/kolonien-van-weldadigheid-is-unesco-werelderfgoed-met-cultuur-en-prachtige-natuur~b2f0dfc5/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> (geraadpleegd 7 maart 2025).

⁵ Hanneke Stuit, ‘Dutch domestic colonization: from rural idyll to prison museum’, <https://www.collateral-journal.com/index.php?cluster=23> (geraadpleegd 23 januari 2025).

⁶ Stuit, ‘Dutch domestic colonization’.

⁷ Esther Peeren, ‘Enter through the gift shop: the rural pauper colony of Veenhuizen as a tourist attraction’, <https://www.collateral-journal.com/index.php?cluster=23> (geraadpleegd 23 januari 2025).

⁸ Stuit, ‘Dutch domestic colonization’.

burgers. Dit paste binnen het bredere denken van de Verlichting, waarin de maatschappij maakbaar werd geacht en armoede als een te bestrijden probleem werd gezien.⁹ Stuit en haar collega's beschrijven dat de kolonistenkinderen, naast het helpen op het land, onderwijs kregen en werden opgevoed volgens de idealen van de Kolonie.¹⁰ De opvoeding en scholing van kinderen werden gezien als een manier om armoede structureel terug te dringen. Wanneer de nieuwe generaties werden opgevoed tot ijverige en gehoorzame burgers, zou dit de sociale en economische situatie op lange termijn moeten verbeteren.

Binnen deze groep kinderen spelen weeskinderen een uiterst interessante rol. Stuit schrijft dat wanneer een kolonistengezin te weinig kinderen had om het onderhoud van de boerderij te kunnen verzekeren, het werd aangevuld met weeskinderen.¹¹ Deze kinderen werden geselecteerd door de Maatschappij van Weldadigheid en kregen als *ingedeelden* een plaats binnen de Kolonie. Al in 1819 – slechts een jaar na de oprichting – richtte de Permanente Commissie van Weldadigheid zich tot de Minister van Binnenlandse Zaken met het verzoek om toestemming te verkrijgen voor het plaatsen van weeskinderen en vondelingen in de Koloniën.¹² Na een aantal verschillende voorstellen werd dit verzoek ingewilligd. De aanwezigheid van weeskinderen is dus een integraal onderdeel van het koloniale experiment, aangezien hun plaatsing als noodzakelijk werd geacht voor het economisch functioneren van de kolonistengezinnen.

Meer dan twee eeuwen na hun oprichting blijven de Koloniën van Weldadigheid een uitzonderlijk historisch fenomeen. Deze blijvende relevantie werd in 2021 bevestigd door de opname van de Koloniën op de UNESCO Werelderfgoedlijst.¹³ UNESCO positioneert de Koloniën als een innovatief sociaal experiment dat representatief is voor de Verlichtingsidealen van de negentiende eeuw.¹⁴ Het project werd niet enkel opgezet om armoede te bestrijden, maar functioneerde tevens als een model voor sociale hervormingen waarin arbeid, onderwijs en morele heropvoeding centraal stonden. Bij de verkrijging van dit erfgoedstatus wordt echter vooral de nadruk gelegd op de materiële overblijfselen van de Koloniën. UNESCO prijst de goed bewaarde huizen, boerderijen, kerken, scholen en andere structuren. Volgens de organisatie geven deze een *authentiek* beeld van hoe de Koloniën waren ingedeeld. Het

⁹ Anke Bosma en Tjalling Valdés Olmos, 'The coloniality of benevolence', <https://www.collateral-journal.com/index.php?cluster=23> (geraadpleegd 23 januari 2025).

¹⁰ Hanneke Stuit, 'The carceral idyll: rural retreats and dreams of order in the Colonies of Benevolence', <https://www.collateral-journal.com/index.php?cluster=23> (geraadpleegd 23 januari 2025).

¹¹ Stuit, 'The carceral idyll'.

¹² Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 1402 Voorstel van de Permanente Commissie aan de Minister van Binnenlandse Zaken tot opname van kinderen in de kolonie Frederiksoord; 1819.

¹³ UNESCO, 'Colonies of Benevolence', <https://whc.unesco.org/en/list/1555> (geraadpleegd 7 maart 2025).

¹⁴ UNESCO, 'Colonies of Benevolence'.

cultuurlandschap, met zijn strakke ruimtelijke ordening, wordt erkend als een *tastbare* herinnering aan het verleden.¹⁵

Tegenwoordig functioneren de Koloniën als toeristische trekpleister, waar bezoekers op diverse manieren in aanraking komen met het erfgoed. Via audiotours en wandel- en fietsroutes wordt de geschiedenis en het landschap van de Koloniën toegankelijk gemaakt. In het hart van Frederiksoord, de eerste *vrije* kolonie, bevindt zich het bezoekerscentrum met museum *De Proefkolonie*.¹⁶ In tegenstelling tot UNESCO, dat zich voornamelijk richt op de materiële en ruimtelijke aspecten van het erfgoed, legt het museum de nadruk op de menselijke kant van het experiment door te focussen op de eerste gezinnen die vrijwillig naar Frederiksoord kwamen.¹⁷ Het is belangrijk om deze menselijke kant van deze geschiedenis ook te belichten, aangezien de Koloniën niet slechts een sociaal experiment waren, maar bovenal een leefomgeving voor duizenden mensen.

Weeskinderen worden vaak niet direct geassocieerd met deze Kolonie. Literatuur omtrent weeskinderen in de Koloniën van Weldadigheid richt zich vaak op de kinderen in *onvrije Koloniën* zoals de Ommerschans en Veenhuizen. Deze onvrije Koloniën fungeerden als disciplinaire instellingen binnen het koloniale systeem, waar ‘slechte’ vrije kolonisten (tijdelijk) naartoe verbannen werden.¹⁸ Ook weeskinderen uit stedelijke milieus werden hier gehuisvest, aangeduid als ‘verpleegden’ die hulp nodig hadden.¹⁹ Veenhuizen kwam hierdoor bekend te staan als de *Kinderkolonie*: een ‘landbouwend weeshuis’.²⁰

Het is in dit licht des te opvallender dat de aanwezigheid van weeskinderen in de *vrije* Kolonie Frederiksoord relatief onbekend blijft – zowel in populaire literatuur als in de academische geschiedschrijving. Hoewel weeskinderen reeds vanaf de beginjaren in Frederiksoord werden geplaatst, heeft hun specifieke positie in het koloniale systeem tot op heden weinig aandacht gekregen. Zo stellen Stuit en haar team enkel, zoals eerdergenoemd, dat weeskinderen konden worden ingezet om het economisch functioneren van de gezinnen te ondersteunen.²¹ Een verdere analyse van de positie van deze kinderen binnen het koloniale systeem ontbreekt echter. Dit kan deels worden verklaard door een bredere marginalisering van

¹⁵ UNESCO, ‘Colonies of Benevolence’, <https://whc.unesco.org/en/list/1555> (geraadpleegd 7 maart 2025).

¹⁶ TROUW, ‘Koloniën van Weldadigheid is UNESCO Werelderfgoed met cultuur en prachtige natuur’, <https://www.trouw.nl/brandedcontent/kolonien-van-weldadigheid-is-unesco-werelderfgoed-met-cultuur-en-prachtige-natuur~b2f0dfc5/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> (geraadpleegd 7 maart 2025).

¹⁷ Museum de Proefkolonie, ‘Museum de Proefkolonie’, <https://proefkolonie.nl/> (geraadpleegd 23 januari 2025).

¹⁸ Stuit, ‘Dutch domestic colonization’.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ W. Schackmann, *De kinderkolonie. ‘Tot een werkzaam leven opgeleid’: de wezenopvang in Veenhuizen (1824-1859)* (Amsterdam 2018).

²¹ Stuit, ‘The carceral idyll’.

de geschiedenis van kinderen in het algemeen, waarin de specifieke positie van weeskinderen een nog meer marginale categorie vormt.

Kinderen als historische actoren binnen de geschiedschrijving

De erkenning van kinderen als historische actoren kreeg voor het eerst serieuze academische aandacht in 1960, met de publicatie van *Centuries of Childhood* door de Franse historicus Philippe Ariès. Volgens Kristine Moruzi, professor in kinderliteratuur, wordt dit werk vaak beschouwd als het startpunt van de geschiedenis van kinderen als afzonderlijk onderzoeksgebied.²² In zijn boek betoogde Ariès dat de moderne conceptie van *kindertijd* als een aparte en beschermde levensfase pas in de vroege moderniteit ontstond, en dat kinderen in de Middeleeuwen eerder als kleine volwassenen werden beschouwd.²³ Hoewel zijn werk bijdroeg aan een interesse in de geschiedenis van kinderen, werd het ook bekritiseerd vanwege het gebrek aan aandacht voor de perspectieven van kinderen zelf.²⁴ Ariès baseerde zijn conclusies grotendeels op bronnen afkomstig van volwassenen en sociale instituten, waardoor zijn analyse vooral inzicht bood in de manier waarop kindertijd werd geconceptualiseerd door volwassenen.²⁵

In de jaren zeventig begon de geschiedenis van kinderen zich verder te ontwikkelen, mede dankzij de beweging *history from below*.²⁶ Deze stroming richtte zich op de geschiedenis van groepen die tot dan toe grotendeels genegeerd waren in de traditionele geschiedschrijving. Hieronder vielen arbeiders, vrouwen en etnische minderheden. Het centrale uitgangspunt van de beweging was dat geschiedenis niet alleen vanuit het perspectief van de elite en machthebbers moest worden bestudeerd, maar ook juist vanuit de ervaringen van ‘gewone’ mensen.²⁷ Hierdoor ontstond een groeiende belangstelling voor de rol van kinderen in historische processen. Feministische historici speelden hierin een belangrijke rol door de geschiedenis van kinderen te benaderen door de lens van moederschap en kindertijd.²⁸

In de jaren negentig en het begin van de eenentwintigste eeuw verschoof de academische benadering van de geschiedenis van kinderen naar een meer conceptuele en kritische invalshoek. Binnen de sociologie ontstond de *new social study of childhood*, een stroming die

²² K. Moruzi, *Children's voices from the past: new historical and interdisciplinary perspectives* (Londen 2019) 2-3.

²³ P. Ariès, *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*, vert. Robert Baldick (New York 1962) 128.

²⁴ Moruzi, *Children's voices*, 2.

²⁵ Ibidem, 3.

²⁶ Ibidem, 6.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

de concepten *kindertijd* en *agency* onder de loep nam.²⁹ Waar kindertijd traditioneel werd beschouwd als een universeel en biologisch bepaald fenomeen, bevragen sociologen zoals Allison James en Chris Jenks deze aanname. Volgens Moruzi benadrukten zij dat de kindertijd geen statisch of tijdloos gegeven is, maar een culturele categorie die afhankelijk is van de sociale context.³⁰ Dit betekent dat ideeën over kindertijd en de rol van kinderen in de samenleving sterk konden variëren per tijdsperiode en maatschappij. Maar niet alleen de betekenis die aan kind-zijn wordt toegekend verschilt per samenleving, ook de grenzen van deze levensfase – vanaf en tot welke leeftijd iemand als kind wordt beschouwd – blijken sociaal geconstrueerd.³¹

Binnen deze kritische benadering ontstond een interessant debat rondom de mate waarin kinderen invloed op historische veranderingen uitoefenen. Zo stelt historica Sarah Maza dat de geschiedenis van kinderen en jongeren slechts een marginale rol speelt in vergelijking met de betekenisvollere geschiedenis die wordt gevormd en gestuurd door volwassenen.³² Volgens Maza is dit te verklaren door wat zij aanduidt als de *vanishing act* van de kindertijd: kinderen groeien op, waardoor hun kindertijd per definitie een tijdelijke, voorbijgaande fase is.³³ Deze vergankelijkheid, zo stelt zij, maakt dat kinderen slechts in beperkte mate kunnen bijdragen aan historische veranderingen. In haar eigen woorden: “children obviously don’t make history”.³⁴

Volgens historica Mona Gleason en sociaal historica Kate Darian-Smith doet het perspectief van Maza echter geen recht aan de betekenis van kinderen in de geschiedenis.³⁵ Kinderen vormen soms tot wel 50 procent van de bevolking en worden, net als volwassenen, beïnvloed door sociale, economische, juridische en omgevingsfactoren.³⁶ De ervaringen van kinderen zijn daarmee onlosmakelijk verbonden met de bredere historische context waarin zij opgroeiden. Gleason legt uit dat het probleem in het historisch onderzoek naar kinderen vooral schuilt in de manier waarop naar *agency* wordt gezocht.³⁷ Die zoektocht vertrekt meestal vanuit een volwassen perspectief, waardoor het gevaar ontstaat dat volwassen normen en verwachtingen worden geprojecteerd op de leefwereld van kinderen. Agency wordt in de regel

²⁹ Moruzi, *Children’s voices*, 5.

³⁰ Ibidem, 4.

³¹ Ibidem.

³² Sarah Maza, ‘The kids aren’t all right: historians and the problem of childhood’, *The American Historical Review* 125:4 (2020) 1267-1268.

³³ Maza, ‘The kids aren’t all right’, 1267-1268, 1271.

³⁴ Ibidem, 1268.

³⁵ Mona Gleason, “‘Children obviously don’t make history’: historical significance and children’s modalities of power”, *The Journal of the History of Childhood and Youth* 16:3 (2023) 343; K. Darian-Smith, *Children, childhood and cultural heritage* (Londen 2013) 2.

³⁶ Darian-Smith, *Children*, 2.

³⁷ Gleason, “‘Children obviously don’t make history’”, 343.

geassocieerd met autonomie, doelgerichtheid en rationeel handelen – eigenschappen die vaak gekoppeld worden aan (mannelijke) volwassenheid.³⁸ Gleason benadrukt echter dat kinderlijke ervaringen en vormen van handelen zich niet noodzakelijk binnen dit kader manifesteren. Kinderen oefenen vaak op subtiele, indirecte of impliciete manieren invloed uit op hun omgeving. Hoewel het leven van kinderen voortdurend wordt gevormd door de structuren en verwachtingen van volwassenen, stelt Gleason dat dit proces ook in omgekeerde richting werkt: sociaal geconstrueerde ideeën over wat kinderen zijn, vertegenwoordigen en nodig hebben fungeren op hun beurt als krachtige drijfveren voor het handelen van volwassenen.³⁹ Daarmee betoogt zij dat kinderen wel degelijk historische veranderingen teweegbrengen. Op deze manier nemen kinderen een unieke positie in binnen de geschiedschrijving: enerzijds als actieve deelnemers aan historische processen, anderzijds als groep wiens perspectieven nog steeds niet altijd serieus worden genomen.

Parallel aan dit debat groeide de aandacht voor de methodologische problemen van het bestuderen van de geschiedenis van kinderen. Natasha Mauthner wijst op het belang van de publicatie *Archive Fever* (1995) van de Franse filosoof Jacques Derrida, waarin hij stelt dat archieven geen neutrale bewaarplaatsen van historische informatie zijn, maar eerder sociaal geconstrueerde instellingen die machtsstructuren weerspiegelen en in stand houden.⁴⁰ Zo fungeren archieven niet alleen als verzamelingen van het verleden, maar ook als mechanismen die bepalen welke verhalen en perspectieven worden bewaard en welke worden gemarginaliseerd of uitgewist. Daarom zijn zij zowel producten als instrumenten van macht.⁴¹ Melissa Freeman bouwt hierop voort en stelt dat archieven dus niet alleen ruimtes van opslag zijn, maar ook *spaces of power*, waarin bepaalde stemmen worden versterkt en andere worden genegeerd.⁴²

Mona Gleason past deze inzichten specifiek toe op de geschiedenis van kinderen en stelt dat historische archieven doorgaans worden gedomineerd door documenten die voor en door volwassenen zijn geproduceerd.⁴³ Volwassenen worden vaak erkend als de voornaamste drijfkrachten achter historische veranderingen, waardoor hun handelingen nauwkeurig worden

³⁸ Mona Gleason, 'Avoiding the agency trap: caveats for historians of children, youth, and education', *Journal of the History of Education Society* 45:5 (2016) 457-458.

³⁹ Gleason, "'Children obviously don't make history'", 347.

⁴⁰ Natasha S. Mauthner en J. Gárdos, 'Archival practices and the making of 'memories'', *New Review of Information Networking* 20:1 (2025) 155-157.

⁴¹ Mauthner, 'Archival practices', 157.

⁴² Melissa Freeman en E. Kuecker, 'Children's creations and archiving practices: methodological matters special issue introduction', *Qualitative Inquiry* 30:10 (2023) 758.

⁴³ Mona Gleason, 'The archived child: strategies for amplifying children's contributions to history', *Qualitative Inquiry* 30:10 (2024) 764.

vastgelegd en gearchiveerd.⁴⁴ Kinderen daarentegen krijgen zelden dezelfde historische significantie toegeschreven, waardoor hun stemmen en ervaringen minder goed vertegenwoordigd zijn in archiefcollecties.⁴⁵ Dit resulteert in *stilttes* binnen archieven: een structurele afwezigheid van kinderperspectieven die voortkomt uit de manier waarop historische documenten worden geselecteerd en gearchiveerd. Zelfs wanneer bronnen met kinderlijke perspectieven wel bewaard blijven, worden ze volgens Freeman vaak niet als historisch relevant beschouwd en krijgen ze geen prominente plaats binnen archiefcollecties.⁴⁶ Deze bronnen worden zelden gecatalogiseerd, waardoor ze moeilijk te vinden en te bestuderen zijn.⁴⁷

Vaststaat dat voor historisch onderzoek gericht op kinderen als historische actoren, het traceren van bronnen een uitdaging is. Dit beperkt zich echter niet tot alleen archieven, maar is eveneens zichtbaar binnen museale collecties en erfgoedinstellingen. Volgens Kate Darian-Smith zijn kinderen structureel ondervertegenwoordigd in museale representaties.⁴⁸ Zij benadrukt dat het langdurige gebrek aan aandacht voor kinderervaringen, in combinatie met de beperkte beschikbaarheid van historische bronnen over en van kinderen, heeft bijgedragen aan de geringe aanwezigheid van kinderen in museumtentoonstellingen en erfgoedlocaties.⁴⁹ Daarbij is, aldus Darian-Smith, de institutionele structuur van musea ook een belangrijke factor.⁵⁰ Musea worden doorgaans opgericht en beheerd door volwassenen, wat resulteert in collecties en tentoonstellingen die primair de volwassen visie op kindertijd weerspiegelen.⁵¹

Sharon Brookshaw, specialiste in museumstudies, stelt dat volwassenen de neiging hebben om de kindertijd te idealiseren en te romantiseren.⁵² Dit leidt tot een eenzijdig stereotiep beeld waarin kindertijd wordt geassocieerd met afhankelijkheid, onschuld, vreugde, aseksualiteit en verbeelding.⁵³ Deze perceptie beïnvloedt niet alleen de manier waarop kinderen worden gerepresenteerd in museale contexten, maar ook welke objecten als representatief voor kindertijd worden beschouwd en bewaard.⁵⁴ Binnen museale collecties manifesteert dit zich vaak in een nadruk op speelgoed en andere objecten die door volwassenen worden gezien als

⁴⁴ Gleason, 'The archived child', 764.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Freeman, 'Children's creations', 758.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Darian-Smith, *Children*, 9.

⁴⁹ Ibidem, 5.

⁵⁰ Ibidem, 9.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Sharon Brookshaw, 'The material culture of children and childhood', *Journal of Material Culture* 14:3 (2009) 366.

⁵³ Brookshaw, 'The material culture', 366; Darian-Smith, *Children*, 8.

⁵⁴ Brookshaw, 'The material culture', 368.

symbolen van de kindertijd.⁵⁵ Speelgoedcollecties domineren veel tentoonstellingen over kinderen omdat zij aansluiten bij de volwassen interpretatie van kindertijd als een periode van speelse onschuld. Dit resulteert in een scheef beeld van de geschiedenis, omdat andere perspectieven op het dagelijks leven van kinderen – zoals werk, sociale interacties en ervaringen – veel minder aandacht krijgen.

Binnen de bredere discussies over museologie, erfgoedcollecties en materiële cultuur blijkt er onvoldoende aandacht te worden besteed aan het culturele erfgoed van kinderen en de diversiteit van hun historische ervaringen.⁵⁶ De geschiedenis van kinderen kan niet worden gereduceerd tot een verzameling speelgoed: kinderen hebben een grotere invloed gehad op historische ontwikkelingen dan alleen als passieve, onschuldige wezens. Kinderen waren – en zijn – niet enkel toeschouwers van geschiedenis, maar moeten worden beschouwd als betekenisvolle actoren binnen sociale processen.

Een verrijking van de representatie van de (wees)kinderen in Frederiksoord

In dit onderzoek richt ik mij specifiek op de positie van (wees)kinderen in Frederiksoord tussen 1818 en 1830 en hoop ik bij te dragen aan een verrijking van hun huidige representatie in zowel de geschiedschrijving over deze Kolonie als de museale opstelling van museum *De Proefkolonie*. Hiermee tracht ik het belang van de (wees)kinderen in dit historische sociale experiment verder te verhelderen. De vraag die ik hiermee ga beantwoorden luidt: ‘Wat was de positie van (wees)kinderen in de Koloniën van Weldadigheid te Frederiksoord tussen 1818 en 1830?’

Om tot een beargumenteerd antwoord op deze vraag te komen, worden in de opeenvolgende hoofdstukken verscheidene deelvragen behandeld die elk een specifiek aspect van de positie van (wees)kinderen belichten. In het eerste hoofdstuk wordt de huidige opstelling van museum *De Proefkolonie* in Frederiksoord geanalyseerd. Daarbij staat centraal in hoeverre kinderen, en met name weeskinderen, zichtbaar zijn in de museale verhaallijn. Op welke manier worden kinderen gepresenteerd; worden zij gepositioneerd als historische actoren of juist als ‘objecten’ van zorg en opvoeding? Is er sprake van een stereotype beeldvorming? In het tweede hoofdstuk richt ik mij op het oorspronkelijke gedachtegoed van Johannes van den Bosch en de praktische implementatie daarvan in de beginjaren van Frederiksoord. Hierbij concentreer ik me op de rol die kinderen speelden in Van den Bosch’ visie op armoedebestrijding. Ook kijk ik

⁵⁵ Brookshaw, ‘The material culture’, 379.

⁵⁶ Darian-Smith, *Children*, 2.

in hoeverre weeskinderen expliciet deel uitmaakten van zijn plan en hoe hun plaatsing in de Kolonie gerealiseerd moest worden. Hiertoe analyseer ik de voorstellen en reglementen opgesteld door de Permanente Commissie van Weldadigheid.

In het derde hoofdstuk ga ik in op de demografische samenstelling van de groep geplaatste weeskinderen in de beginjaren van Frederiksoord. Dit doe ik aan de hand van mijn eigen opgestelde database die een kwantitatief overzicht biedt van de schaal, herkomst en leeftijdsverdeling van deze weeskinderen. Hiermee vormt hoofdstuk drie een basis voor het begrijpen van de omvang en samenstelling van de weeskindpopulatie in Frederiksoord. Deze weeskinderen hebben enkele fragmentarische sporen nagelaten, waaronder in processen-verbaal en brieven, die in hoofdstuk vier worden geanalyseerd. Hoewel dit bronnenmateriaal beperkt is, biedt dit hoofdstuk een verkenning van de leefwereld van enkele weeskinderen in de Kolonie. Gezamenlijk dragen deze hoofdstukken bij aan een verrijking van de representatie van (wees)kinderen in de Koloniën van Weldadigheid.

Methode

In dit onderzoek analyseer ik zowel gedrukte als niet-gedrukte bronnen met betrekking tot de Koloniën van Weldadigheid, met specifieke aandacht voor de positie van (wees)kinderen binnen de eerste Kolonie, Frederiksoord, in de periode 1818 tot 1830. De beginjaren van dit sociale experiment staan centraal, waarin de fundamenteën van de Koloniën zijn gelegd vanuit de oorspronkelijke idealen en de praktische implementatie van het systeem. Dit onderzoek is opgebouwd uit verschillende componenten, waaronder een analyse van de huidige opstelling van museum *De Proefkolonie*, het verzamelen en interpreteren van primaire bronnen aan de hand van *empathic inference* en het opstellen van een database ter visualisatie van de demografische gegevens van de ingedeelde weeskinderen.

Voor de analyse van museum *De Proefkolonie* maak ik gebruik van bestaande literatuur over de representatie van kinderen in Westerse musea. Aan de hand hiervan onderzoek ik hoe dit museum kinderen en weeskinderen presenteert. Krijgen de kinderen überhaupt een plaats binnen de tentoonstelling? Zo ja, op welke wijze worden zij dan weergegeven? De analyse richt zich op de vraag of het museum bijdraagt aan een verrijkend of beperkend beeld van (wees)kinderen binnen het koloniale verleden, en in hoeverre er ruimte is voor verbetering of aanvulling van deze representatie.

De primaire bronnen waarop mijn onderzoek is gebaseerd zijn afkomstig uit het Drents Archief te Assen, waar een uitgebreide collectie documenten betreffende de Koloniën van

Weldadigheid wordt bewaard. Relevant voor dit onderzoek zijn voornamelijk administratieve stukken, beleidsdocumenten, juridische verslagen en correspondentie. Hoewel deze documenten waardevolle informatie bevatten over de koloniale context, hebben ze gemeen dat ze grotendeels door volwassenen en voor institutionele doeleinden zijn gecreëerd. Deze beperkingen maken het noodzakelijk om een alternatieve methodologische benadering toe te passen. Zo kan worden voorkomen dat – zoals in de vroegere kindergeschiedschrijving het geval was – conclusies uitsluitend gebaseerd worden op de perspectieven van volwassenen. In dit kader wordt gebruikgemaakt van de methodologische strategie van *empathic inference*, zoals ontwikkeld door Mona Gleason. Het is een interpretatieve strategie waarmee institutionele documenten *against the adult grain* worden gelezen.⁵⁷ Hierbij moet de onderzoeker zich actief afvragen wat een bepaalde situatie of ervaring voor een kind zou kunnen hebben betekend.⁵⁸ Aangezien directe bronnen van kinderen in Frederiksoord zeldzaam zijn, is het essentieel deze strategie toe te passen op door volwassenen geschreven documenten om zo toch de kinderen centraal te kunnen stellen.

Een van de belangrijkste beleidsmatige documenten is de *Verhandeling* van Johannes van den Bosch uit 1818. Van den Bosch, grondlegger van de Koloniën, formuleerde hierin zijn visie op armoedebestrijding. Dit document biedt inzicht in hoe hij de (wees)kinderen binnen zijn sociale hervormingsproject een plaats wilde geven. Het is een waardevolle bron om de oorspronkelijke intenties van het koloniale systeem te begrijpen, maar heeft ook een duidelijke beperking: het is geschreven door de bedenker zelf en reflecteert daarom eigenlijk alleen het theoretische ideaal.

Hoe de oorspronkelijke idealen van de *Verhandeling* naar beleid werden vertaald, blijkt uit bronnen afkomstig van de Permanente Commissie (P.C.) van Weldadigheid. Het betreft correspondentie tussen de P.C. en het Ministerie van Binnenlandse Zaken uit 1819. Deze bestuurlijke brieven bevatten voorstellen over de opname en verdeling van weeskinderen binnen Frederiksoord en bieden inzicht in de overwegingen die hierbij een rol speelden. In samenhang daarmee is het jaarverslag van de P.C. uit 1819 van belang, waarin verdere details over de uitvoering van Van den Bosch' plannen worden toegelicht. Verder zijn er de reglementen die in deze periode zijn opgesteld, deels op basis van Koninklijke Besluiten, die de kaders van de ervaringen van de kolonisten mede bepaalden. Hoewel alle bronnen rijk zijn aan informatie over het formele kader en de beleidsintenties ten aanzien van de kolonisten, dienen zij met voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Zij bieden immers een strikt

⁵⁷ Gleason, 'The archived child', 765-766.

⁵⁸ Ibidem.

institutioneel perspectief en geven daarmee vooral een inkijk in de beoogde orde en structuur van de Kolonie, niet de feitelijke naleving ervan.

Om bovengenoemde beperkingen te compenseren, is gezocht naar bronnen waarin de weeskinderen zelf meer centraal staan. Een eerste stap in deze benadering betreft het identificeren van de betrokken weeskinderen: wie waren zij en waar kwamen zij vandaan? Mevrouw ir. C. A. Kloosterhuis, onderzoekster gespecialiseerd in de Koloniën van Weldadigheid, heeft vijf boekdelen samengesteld waarin persoonlijke informatie over alle ingedeelde personen, waaronder de weeskinderen, in de vrije koloniën systematisch is vastgelegd.⁵⁹ Dit deed zij door diverse bestanddelen van het archief van de Maatschappij van Weldadigheid te analyseren, de systeemkaartjes met persoonsgegevens bijeen te brengen en samen te voegen in de vijf boekdelen.⁶⁰ Deze delen zijn in te zien in de studiezaal van het Drents Archief te Assen en omvatten gegevens zoals de naam, geboorteplaats, godsdienst, woonplaats, aankomst- en vertrekdatum, bij wie ze zijn ingedeeld en de reden van het vertrek.⁶¹ Uit deze gegevens heb ik een specifieke selectie gemaakt van kinderen die met zekerheid als weeskinderen kunnen worden geïdentificeerd. Deze classificatie is gebaseerd op de aard van het plaatsingscontract: kinderen afkomstig uit een weeshuis zijn standaard opgenomen in mijn database, terwijl kinderen afkomstig uit een armenhuis alleen zijn opgenomen indien Kloosterhuis expliciet vermeldt dat het om een weeskind gaat. Mijn database omvat uitsluitend weeskinderen die tussen 1819 en 1830 in Frederiksoord zijn geplaatst en telt in totaal 98 individuen. Er moet natuurlijk rekening worden gehouden met het feit dat de gegevens niet altijd volledig zijn – ze zijn afhankelijk van de nauwkeurigheid van administratieve registratie en het is mogelijk dat sommige kinderen onbedoeld buiten de documentatie zijn gevallen.

Op basis van de namen van deze weeskinderen heb ik vervolgens gezocht naar sporen van hen in het archiefmateriaal. Het Drents Archief biedt daartoe een nuttige digitale zoekfunctie, waarmee op naam in diverse bronnen kan worden gezocht.⁶² Op deze manier zijn onder meer brieven aangetroffen die door weeskinderen – via hun toezichthouders, vaak de regenten van de weeshuizen – aan de Permanente Commissie zijn gestuurd. In deze correspondentie komen veelal klachten van de kinderen naar voren. Hoewel deze brieven geen rechtstreekse getuigenissen zijn – zij zijn immers opgesteld door volwassenen – bieden zij

⁵⁹ Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

⁶⁰ Zie Bijlage 1.

⁶¹ Zie Bijlage 2.

⁶² Drents Archief, 'Genealogie – zoeken op naam', <https://www.drentsarchief.nl/onderzoeken/genealogie/zoeken/persons?ss=> (geraadpleegd 7 maart 2025).

waardevolle, fragmentarische inkijkjes in de ervaringen van enkele weeskinderen in de Kolonie. De interpretatie van deze documenten vereist voorzichtigheid, aangezien de tussenkomst van de toezichthouders, de context en het doel van de klacht mogelijk tot vertekening heeft geleid. Ook blijft het aantal beschikbare brieven beperkt tot slechts enkele gevallen.

Naast deze brieven vormen ook juridische documenten, in het bijzonder processen-verbaal, een waardevolle aanvullende bron. De auteur Wil Schackmann, bekend om zijn boeken over de Koloniën, heeft op zijn website een uitgebreide selectie van archiefbronnen onderzocht en toegankelijk gemaakt voor het publiek.⁶³ Via deze digitale verzameling heb ik gericht gezocht naar vermeldingen van de geïdentificeerde weeskinderen, waaruit met name de processen-verbaal als bijzonder informatief bleken. Deze documenten, opgesteld door de koloniale autoriteiten, bevatten verslagen van verhoren waarbij weeskinderen betrokken waren. Ze geven inzicht in incidenten binnen Frederiksoord en bieden daarmee waardevolle fragmenten van ervaringen van weeskinderen. Ook deze bronnen bieden een institutioneel perspectief, wat betekent dat het niet zomaar is vast te stellen hoe de weeskinderen deze situaties daadwerkelijk hebben beleefd. Door gebruik te maken van de eerdergenoemde *empathic inference*, tracht ik bij het analyseren van de processen-verbaal en de brieven de weeskinderen centraal te stellen en dichter bij hun mogelijke belevingen te komen.

De combinatie van beleidsmatige documenten, administratieve registers, juridische verslagen en brieven biedt een brede basis voor dit onderzoek. Tegelijkertijd vraagt de bronkritiek om een kritische en interpretatieve benadering die de beperkte perspectieven van deze documenten erkent en nieuwe inzichten probeert te destilleren uit de beschikbare informatie. Op deze manier wordt niet alleen de institutionele representatie van (wees)kinderen binnen Frederiksoord onderzocht, maar wordt ook geprobeerd om hun historische ervaringen te reconstrueren binnen de mogelijkheden en beperkingen van het bronnenmateriaal.

⁶³ W. Schackmann, <https://www.schackmann.nl/> (geraadpleegd 7 maart 2025).

Hoofdstuk 1 – Representatie van kinderen in museum *De Proefkolonie*

In dit hoofdstuk staat de representatie van kinderen in museum *De Proefkolonie* in Frederiksoord centraal: in hoeverre zijn de kinderen, en specifiek weeskinderen, zichtbaar in de opstelling? Op welke manier worden ze gerepresenteerd? Zoals uit bestaande literatuur blijkt, zijn kinderen in museale contexten vaak ondervertegenwoordigd en worden zij op stereotype wijze gerepresenteerd – als symbool van onschuld, afhankelijkheid, speelsheid en aseksualiteit.⁶⁴ Speelgoedcollecties domineren de tentoonstellingen over kinderen, aangezien zij aansluiten bij de volwassen interpretatie van de speelse onschuld.⁶⁵ Daarnaast is er binnen zowel populaire als academische literatuur relatief weinig aandacht voor de aanwezigheid van weeskinderen in de vroege jaren van Frederiksoord. In dit kader is het bijzonder interessant om te analyseren hoe museum *De Proefkolonie* de kinderen – en specifiek weeskinderen – positioneert binnen haar presentatie.

Op de website van het museum wordt de tentoonstelling als volgt geïntroduceerd:

*1818. Ga 200 jaar terug in de tijd en beleef het verhaal van Johannes van den Bosch en de eerste kolonisten die in de Vrije Koloniën van Weldadigheid een nieuwe toekomst vonden.*⁶⁶

En verder:

*Dit is het begin van de invloedrijke geschiedenis van de Maatschappij van Weldadigheid. Als eerste wordt de Proefkolonie Frederiksoord opgericht. Op deze plek in Zuidwest-Drenthe staan 52 boerderijtjes klaar om de arme stedelingen te ontvangen. Hier kunnen ze op werk en onderdak rekenen. De kinderen gaan er verplicht naar school en er is een eigen ziekenfonds. Er komen kerken, winkels, scholen en zelfs rustoorden. Met deze sociale voorzieningen loopt de Maatschappij van Weldadigheid 80 jaar vooruit op de rest van Nederland en wordt daarmee beschouwd als de bakermat van onze verzorgingsstaat.*⁶⁷

⁶⁴ Brookshaw, 'The material culture', 366; Darian-Smith, *Children*, 8.

⁶⁵ Brookshaw, 'The material culture', 379.

⁶⁶ Museum de Proefkolonie, 'Museum de Proefkolonie', <https://proefkolonie.nl/> (geraadpleegd 23 januari 2025).

⁶⁷ Museum de Proefkolonie, 'Museum de Proefkolonie'.

Deze beschrijvingen tonen aan dat de tentoonstelling zich richt op de beginjaren van de Kolonie en benadrukken de vooruitstrevendheid op het gebied van sociale voorzieningen. Daarbij worden de kinderen direct gekoppeld aan onderwijs en disciplineren. Opvallend is de afwezigheid van de weeskinderen in deze omschrijvingen, ondanks hun aanwezigheid in de beginjaren van Frederiksoord. Op welke wijze krijgen (wees)kinderen een plaats binnen de museale opstelling van Frederiksoord?

De museale opstelling

De vaste tentoonstelling bestaat uit drie zalen. In de eerste zaal wordt de context van het jaar 1818 geschetst en maakt de bezoeker kennis met de vijf gezinnen die zich als eerste in Frederiksoord vestigden. Deze introducties focussen op de ouders: hun herkomst, naam, beroep en reden van werkloosheid worden benoemd, terwijl de kinderen niet worden voorgesteld.⁶⁸ In dezelfde zaal wordt een film afgespeeld waarin de stedelijke armoede en het ontstaan van de Maatschappij van Weldadigheid centraal staan. Hierin worden kinderen beschreven als kwetsbare slachtoffers van honger, hoge kindersterfte en een gebrek aan onderwijs.⁶⁹ Vervolgens wordt toegelicht dat Johannes van den Bosch zijn ‘ideale gezinnen’ selecteerde op basis van hun arbeidspotentieel: ouders moesten in de kracht van hun leven zijn en bij voorkeur kinderen hebben die oud genoeg waren om direct te kunnen bijdragen aan het werk.⁷⁰ De geschiktheid van een gezin voor een plaatsing in Frederiksoord hing dus mede af van de leeftijd en economische inzetbaarheid van de kinderen.

Hoewel in deze zaal aandacht wordt besteed aan de selectiecriteria voor kolonisten, blijft een specifieke groep buiten beschouwing: de weeskinderen. Dit is opmerkelijk, aangezien in de beginjaren van Frederiksoord ook weeskinderen werden geplaatst wanneer gezinnen niet voldeden aan de eisen van het ‘ideale gezin’ – met name wanneer zij onvoldoende kinderen hadden om aan de arbeidseisen te voldoen.⁷¹ Zoals Hanneke Stuit opmerkt, werden dergelijke gezinnen aangevuld met ingedeelde weeskinderen om het arbeidsvermogen binnen het

⁶⁸ Een voorbeeld van dergelijke omschrijving is: *Zaandam. De familie Weender. Oud soldaat Johan Weender en spinster Grietje kunnen geen werk meer vinden in Zaandam*. Alle gezinsintroducties zijn op deze manier gestructureerd. Zie Bijlage 3.

⁶⁹ Museum de Proefkolonie in Frederiksoord, projectleiding: Douwe Huizinga, research, tekst en inhoudsontwikkeling: Wil Schackmann, Marielle Kooij en Tineke Dekker, datum van bezoek 01-03-2025. Film in zaal 1: “Het gebrek aan werk raakt iedereen, maar drijft vooral de armen in de steden tot wanhoop en honger. Als je gezond bent en het geluk hebt om te werken, kunnen jij en je gezin eten. [...] Veel kinderen sterven jong. Voor de kinderen die blijven leven, is er nauwelijks onderwijs. De meesten moeten aan het werk zodra ze kunnen lopen.”

⁷⁰ Museum de Proefkolonie in Frederiksoord. Zaal 1.

⁷¹ C. A. Kloosterhuis, *De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid* (Zutphen 1981) 151.

huishouden te versterken.⁷² In een context waarin de samenstelling van koloniale gezinnen expliciet wordt toegelicht, zou een verwijzing naar de indeling van weeskinderen niet mogen ontbreken.

In de tweede zaal worden de kinderen in iets meer detail gepresenteerd, in een film over de aankomst van de eerste kolonisten. Hierin wordt geschetst hoe de kinderen gedurende de barre tocht naar Frederiksoord tussen hun ouders doken om warm te blijven – een beeld dat hun kwetsbaarheid en afhankelijkheid benadrukt.⁷³ Bij de herintroductie van de gezinnen wordt nu ook het aantal kinderen per gezin genoemd. Vervolgens komt expliciet de vraag aan bod hoe het de kinderen in de Kolonie vergaat. Dit wordt gevolgd door beelden van net geklede kinderen in een klaslokaal. Er wordt benadrukt dat veel kinderen hier voor het eerst naar school gingen, en dat dit bovendien al tachtig jaar voor de invoering van de leerplicht in de Kolonie werd gerealiseerd.⁷⁴ In deze zaal worden kinderen dus vooral gepresenteerd in gezinsverband en als deelnemers aan een onderwijssysteem.

In de derde zaal krijgt de bezoeker toegang tot een meer objectgerichte tentoonstelling. Wie hier zoekt naar de rol van kinderen, wordt vooral naar het onderwijssegment geleid, waar schoolspullen zoals een lei, pennen, een inktpot en boeken worden getoond.⁷⁵ Ook ligt er een springtouw tussen. Informatiepanelen beschrijven dat kolonistenkinderen vanaf hun zesde zes dagen per week naar school gingen, waarna hun leerprestaties op hun twaalfde werden getoetst. Jongens konden eventueel doorleren in het Instituut voor Landbouwkundige Opleiding in Wateren, waarvan de meisjes waren uitgesloten.⁷⁶ De nadruk op onderwijsmaterialen en leerplicht bevestigt opnieuw het dominante narratief waarin kinderen aan scholing worden gekoppeld.

In dezelfde zaal wordt voor het eerst aandacht besteed aan weeskinderen, aangeduid in de categorie ‘ingedeelden’. Een informatiebord legt uit dat de ideale gezinnen van Van den Bosch – een gezin bestaande uit twee volwassenen en werkbare kinderen – zeldzaam waren, waardoor veel gezinnen werden aangevuld met ingedeelden afkomstig uit weeshuizen of

⁷² Stuit, ‘The carceral idyll’.

⁷³ Museum de Proefkolonie in Frederiksoord. Film in zaal 2: “In de afgelopen dagen heeft elk gezin hun weg moeten vinden naar Amsterdam, om vanaf daar per schip de Zuiderzee over te steken. De trekschuit heeft hen naar Steenwijk gebracht. Nu zijn ze hier. Blootgesteld aan weer en wind. De kinderen tussen de ouders gedoken om warm te blijven.”

⁷⁴ Museum de Proefkolonie in Frederiksoord. Film in zaal 2: “Voor bijna alle kinderen is dit de eerste keer dat ze een school van binnen zien. Vanaf hun twaalfde werken ze overdag in de Kolonie. Drie keer per week gaan ze dan nog naar de avondschool, totdat ze echt goed kunnen lezen, schrijven en rekenen. Let wel: dit alles 80 jaar voordat het kinderonderwijs in de rest van Nederland verplicht wordt.”

⁷⁵ Museum de Proefkolonie in Frederiksoord. Zaal 3.

Zie Bijlage 4.

⁷⁶ Ibidem.

armeninstellingen. Er wordt zelfs gesteld dat vrijwel elk gezin in de Kolonie één of meerdere van deze kinderen kreeg toegewezen.⁷⁷ Hoewel de groep ingedeelde weeskinderen dus substantieel was, krijgen ze relatief weinig aandacht in de opstelling. Buiten dit informatiepanel wordt er slechts nog gerefereerd aan hen in een interactief onderdeel.

Via een tablet kunnen bezoekers gesprekken voeren met fictieve kolonisten, waaronder enkele kinderen. Deze gesprekken behandelen thema's als gezinsleven, vriendschappen, werk, onderwijs, toekomstverwachtingen en liefde.⁷⁸ Dit biedt een inkijkje in de mogelijke levens van de koloniekinderen. Eén van deze fictieve kinderen is de twaalfjarige Hendrik Hoogop, een ingedeeld weeskind. Hij vertelt over de wisselende omstandigheden waarin hij heeft geleefd: in het eerste gezin kreeg hij nauwelijks te eten, maar op zijn nieuwe plek werd er beter voor hem gezorgd. Bovendien deelt hij dat zijn huisverzorger vreselijk kan vloeken, maar dat hij zich stil houdt en wacht tot hij groot is.⁷⁹ Hendrik doet goed zijn best op school en zegt dat hij niet in militaire dienst wil treden, maar dat zijn toekomst afhangt van de regenten van het weeshuis in Tholen waar hij vandaan kwam. Hij zou graag in de Kolonie willen blijven, omdat daar goed voor hem wordt gezorgd.⁸⁰ Dit verhaal schetst hem als een kwetsbaar en afhankelijk kind dat wacht op volwassenheid, en tegelijkertijd zorg en veiligheid vindt in de Kolonie. Hoewel het een fictieve weergave betreft, biedt het gesprek enige inzichten in hoe het leven van een weeskind in Frederiksoord kon zijn. Deze informatie is echter alleen beschikbaar voor bezoekers die bewust de interactieve tablet gebruiken en bovendien het specifieke gesprek met Hendrik selecteren.

De tentoonstelling van museum *De Proefkolonie* biedt een enigszins beperkt beeld van de kinderen in Frederiksoord, waarbij bovendien de weeskinderen grotendeels gemarginaliseerd worden. In de eerste zaal zijn de kinderen feitelijk afwezig en specifiek weeskinderen komen hier helemaal niet aan bod. De kwetsbare positie van kinderen in stedelijke armoede wordt in deze zaal wel benadrukt: ze zijn de slachtoffers van honger en gebrek aan onderwijs. Daarnaast wordt uitgelegd dat kinderen – en met name hun arbeidspotentieel – van groot belang waren in het selectieproces van de kolonistengezinnen. Weeskinderen worden in deze context niet

⁷⁷ Museum de Proefkolonie in Frederiksoord. Zaal 3.

Zie Bijlage 5.

⁷⁸ Ibidem.

Zie Bijlage 6.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

benoemd, ondanks het feit dat zij een belangrijke rol speelden bij het aanvullen van gezinnen die niet voldeden aan de eisen van het ‘ideale gezin’ van Johannes van den Bosch.

In de tweede zaal spelen kinderen een iets grotere rol, voornamelijk in het kader van het gezin en onderwijs. De film schetst de kwetsbaarheid van de kinderen en toont hen als ordentelijke leerlingen die vanaf hun zesde zes dagen per week naar school gingen. In zaal drie wordt uitgelegd dat de kinderen op hun twaalfde een toets af moesten nemen, waarna jongens de mogelijkheid kregen om door te leren en meisjes niet. Het onderwijsnarratief domineert ook de derde zaal, waar materiële cultuur rond schoolspullen centraal staat. Het springtouw dat hier ook wordt tentoongesteld suggereert weliswaar de kinderlijke speelsheid, maar vormt een uitzondering binnen een verder sterk op onderwijs gericht verhaal.

Weeskinderen krijgen in de gehele tentoonstelling slechts marginale aandacht. In de derde zaal wordt een informatiepaneel gewijd aan de ‘ingedeelden’, waar wordt uitgelegd dat vrijwel elk gezin in Frederiksoord werd aangevuld met kinderen afkomstig uit weeshuizen of armeninstellingen. Ondanks hun substantiële aanwezigheid in de Kolonie blijft hun representatie in het museum beperkt. Een fictief gesprek op de tablet met Hendrik Hoogop biedt wel inzichten in het mogelijke leven van een ingedeeld weeskind in Frederiksoord. In dit gesprek wordt vooral zijn kwetsbaarheid en afhankelijkheid benadrukt.

Deze museale representatie van kinderen sluit goed aan bij de bevindingen uit de literatuur over kinderrepresentatie in musea zoals geformuleerd door Darian-Smith en Brookshaw. Darian-Smith beschrijft hoe kindertijd vaak wordt verbonden aan onschuld en kwetsbaarheid, wat terugkomt in de tentoonstelling door de nadruk op kinderen als kwetsbare figuren afhankelijk van hun ouders en verzorgers.⁸¹ Brookshaw stelt dat speelgoedcollecties vaak de overhand hebben in tentoonstellingen over kinderen als symbool van speelse onschuld.⁸² In *De Proefkolonie* wordt het speelse aspect minder belicht; het kindersegment wordt vooral gedomineerd door schoolmaterialen. De weeskinderen in Frederiksoord worden weliswaar erkend, maar blijven zeer onderbelicht. Hiermee blijft een kans onbenut om een completer beeld te geven van de positie van weeskinderen in de Kolonie. Wat is er over hen te vinden in het archiefmateriaal van het Drents Archief? En hoe kan dit hun huidige representatie verrijken?

⁸¹ Darian-Smith, *Children*, 3.

⁸² Brookshaw, ‘The material culture’, 368.

Hoofdstuk 2 – Kinderen in het oorspronkelijke gedachtegoed

Het oorspronkelijke gedachtegoed omtrent de Koloniën van Weldadigheid staat geformuleerd in de *Verhandeling* van oprichter Johannes van den Bosch. Dit hoofdstuk biedt een analyse van dit document, met een focus op de rol die kinderen hierin innemen. Ook wordt gekeken in hoeverre weeskinderen expliciet deel uitmaakten van het initiële plan. Tevens wordt ingegaan op het moment waarop de plaatsing van weeskinderen in Frederiksoord werd geïntroduceerd. Hierin staan de voorstellen van de Permanente Commissie van Weldadigheid centraal. Bovendien wordt het jaarverslag van 1819 geanalyseerd. Deze bronnen dienen als uitgangspunt om inzicht te krijgen in de achterliggende bestuurlijke motieven en beleidsmatige overwegingen rondom de plaatsingen in de Kolonie.

De Verhandeling van Johannes van den Bosch

In de *Verhandeling* (1818) formuleerde Johannes van den Bosch zijn oplossing voor het armoedeprobleem in Nederland.⁸³ Zijn doel was om, zoals hij het stelde, “langs dien weg zich zelve en zijne nakomelingen te ontheffen van den reeds al te zwaar drukkenden last des onderhouds van een dagelijks toenemend getal armen.”⁸⁴ In dit plan maakte hij scherp onderscheid tussen twee categorieën armen: zij die in staat zijn om te arbeiden en zij die arbeidsonbekwaam zijn. Zijn aandacht ging vooral uit naar de eerste groep, naar de armoede die “voortspruit uit een *gebrek aan arbeid*, met den goeden wil en het vermogen om dien te verrigten.”⁸⁵ Deze groep omschreef hij als bestaande uit “tijdelijke noodlijdenden, bedelaars en vagebonden, en armen, in staat om te arbeiden.”⁸⁶ Volgens Van den Bosch lag de oorzaak van hun armoede in een tekort aan arbeid, motivatie en morele discipline. Hun vermeende luiheid en wangedrag zag hij als een “pest voor de maatschappij”.⁸⁷

In deze context beschouwde hij liefdadigheid als problematisch, want wanneer deze “nietsdoende leden eene zekere hoeveelheid levensmiddelen verteren, zonder daarvoor te arbeiden” gaven ze niets terug aan de maatschappij en werd hun “geest van arbeidzaamheid” gedoofd.⁸⁸ Landbouw bood volgens hem de uitweg, aangezien deze vorm van arbeid het mogelijk maakte dat mensen hun eigen voedsel produceerden en met het verdiende loon in hun

⁸³ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 1, “Verhandeling over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering en de belangrijke voordeelen eener Algemeene Armeninrigting in het Rijk der Nederlanden, door het vestigen eener landbouwende kolonie in deszelfs Noordelijke gedeelte”, door J. van den Bosch; 1818.

⁸⁴ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, V.

⁸⁵ Ibidem, VII-VIII.

⁸⁶ Ibidem, 96-97.

⁸⁷ Ibidem, 5-6.

⁸⁸ Ibidem, 6-7.

verdere levensonderhoud konden voorzien.⁸⁹ Hij gaf de arbeidsgeschikte armen een duidelijke keuze: werken of verhongeren.⁹⁰

Kinderen namen in het gedachtegoed van Van den Bosch een centrale plaats in, zowel binnen zijn visie op arbeid als morele opvoeding. Hij beschouwde kinderen als een essentieel onderdeel van de koloniale gemeenschap, wat duidelijk blijkt uit de selectiecriteria die hij hanteerde bij het opnemen van gezinnen in Frederiksoord. Geschikte gezinnen bestonden volgens hem uit arme personen van “middelbare jaren, gezondheid, krachten en eene eenigzins talrijke familie van reeds aankomende [jonge] kinderen”.⁹¹ Indien een gezin niet voldeed aan de gewenste gezinsgrootte, kon het worden aangevuld met een “aankomend meisje [...] hetwelk tot nu toe ten laste van arme ouders was”.⁹²

Van den Bosch zag de kinderen niet alleen als leden van een gezin, maar ook als toekomstige arbeidzame en deugdzame burgers. Hij vertrok vanuit de overtuiging dat de mens van nature beschikt over een “aangeborene logheid”, en meende dat kinderen van arme ouders vaak “in luijen lediggang worden opgevoed”.⁹³ Daarom achtte hij het noodzakelijk dat kinderen zo vroeg mogelijk gewend raakten aan arbeid.⁹⁴ Zo konden zij gevormd worden tot arbeidzame en deugdzame burgers, die, in zijn ogen, geschikt voor de maatschappij waren.⁹⁵ Van den Bosch specificeerde verschillende vormen van arbeid als geschikt voor kinderen, afhankelijk van leeftijd en geslacht. Veldarbeid werd gezien als algemeen toepasbaar, terwijl meisjes daarnaast geacht werden te spinnen.⁹⁶ Terwijl de mannelijke gezinsleden werden opgeleid in de akkerbouw, kregen kinderen en vrouwen taken toebedeeld zoals het snijden, inleggen, rapen en rooien van aardappelen, evenals het wieden van het land.⁹⁷ Hierbij werd rekening gehouden met leeftijd: kinderen tussen de acht en tien jaar werden ingezet voor het inleggen van aardappelpoters, terwijl het rapen van aardappelen doorgaans werd uitgevoerd door kinderen van tien tot vijftien jaar.⁹⁸

Hoewel arbeid de kern vormde van de morele opvoeding, beschouwde Van den Bosch dit niet als enige middel om de armen uit hun zogenaamde “dierlijken staat” te verheffen.⁹⁹ Ook verstandelijk en zedelijk onderwijs kreeg in zijn plan een prominente plaats. Van den Bosch

⁸⁹ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, 116.

⁹⁰ Ibidem, 104.

⁹¹ Ibidem, 202.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem, 99-100, 102-103.

⁹⁴ Ibidem, 187-189.

⁹⁵ Ibidem, 117-118.

⁹⁶ Ibidem, 203-206.

⁹⁷ Ibidem, 219-220.

⁹⁸ Ibidem, 143.

⁹⁹ Ibidem, 187-189.

beschouwde onderwijs namelijk als het enige middel om deze groep mensen, “veelal tot den laagsten trap van verbastering weggezonden”, te redden.¹⁰⁰ Binnen zijn onderwijsideaal bepleitte hij een zekere religieuze vrijheid: alle christelijke kerkgenootschappen deelden volgens hem het morele fundament van “zuivere zedelijkheid, gegrond op het hoog beginsel van liefde tot God en de naasten.”¹⁰¹ Daarom stond ieder individu vrij om zich naar eigen overtuiging godsdienstig te laten onderwijzen.

Kloosterhuis beschrijft dat het schoolbezoek werd ingedeeld naar leeftijd en geslacht: kinderen van zes tot dertien jaar volgden de morgenschool, oudere meisjes bezochten de middagschool en oudere jongens gingen naar de avondschoon.¹⁰² Dit betekende dat de oudere jongens overdag tijd hadden om te helpen op het land, terwijl de meiden buiten school bezig waren met het spinaarbeid en huishoudelijke taken. De dagen van de kinderen waren op deze manier geheel gereguleerd door de Kolonie. Het lesprogramma omvatte basisvaardigheden als lezen, schrijven en rekenen, aangevuld met de beginselen van aardrijkskunde en geschiedenis.¹⁰³ Door middel van deze educatie hoopte Van den Bosch een generatie te vormen die, in zijn woorden, “beveiligt[*sic*] [waren] tegen het lot, dat hunne vaders getroffen heeft.”¹⁰⁴

Naast zijn onderwijsideaal ontwikkelde Van den Bosch een financieel beleid om gezinnen binnen de Kolonie een stabiel bestaan te bieden. In dit systeem droeg elk kind op zijn of haar manier bij aan het gezinsinkomen, zelfs als zij nog te jong waren om te werken. Zo had hij bijvoorbeeld het zogenoemde *kindergeld* ingesteld voor gezinnen met jonge kinderen die nog niet in staat waren om te werken.¹⁰⁵ Ouders ontvingen zes stuivers per week voor elk kind jonger dan vier jaar, en vier stuivers voor kinderen tussen de vier en twaalf jaar.¹⁰⁶ Deze vergoeding moest genoeg zijn om in het levensonderhoud van de niet-werkende kinderen te voorzien. Op deze manier leverde dus elk kind een bijdrage aan het gezinsinkomen.

Met het oog op de toekomst van de kinderen werkte Van den Bosch tevens plannen uit voor hun zelfstandig bestaan buiten de Kolonie. Het was namelijk de bedoeling dat de kolonistenkinderen, na het ontvangen van een degelijke opvoeding, de Kolonie zouden verlaten om een bestaan in de maatschappij op te bouwen.¹⁰⁷ Hierdoor konden zij ruimte maken voor nieuwe gezinnen en kinderen.¹⁰⁸ Om de uitzet van de kinderen mogelijk te maken, kregen

¹⁰⁰ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, 187-188.

¹⁰¹ Ibidem, 187-189.

¹⁰² Kloosterhuis, *De Bevolking*, 220.

¹⁰³ Ibidem, 218.

¹⁰⁴ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, 190.

¹⁰⁵ Ibidem, 130-134.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 213.

¹⁰⁸ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, 186.

gezinnen een stuk grond waarop een sparrenbos moest worden aangelegd.¹⁰⁹ In de negentiende eeuw was hout een belangrijke energiebron, waardoor het gekapte sparrenhout een waardevol product was. De opbrengsten van de verkoop van dit hout konden de kolonisten gebruiken om de kinderen financieel te ondersteunen bij hun vertrek. Daarnaast stelde Van den Bosch een soort *familiefonds* in, dat kinderen in staat stelde om het spaargeld van hun ouders te erven wanneer de ouders kwamen te overlijden.¹¹⁰

Discipline en toezicht speelden een onmiskenbare rol in de pedagogische en sociale structuur van de Kolonie. Van den Bosch benadrukte weliswaar dat kolonisten met “billijkheid en zachtheid” behandeld dienden te worden, maar maakte tegelijk duidelijk dat strengheid essentieel was om wanorde te voorkomen.¹¹¹ Elke vorm van nalatigheid of overtreding moest volgens hem worden bestraft, meestal in de vorm van geldboetes. Deze boetes werden afgetrokken van het gezinsinkomen, vaak van het loon dat vrouwen met spinnen verdienden.¹¹² Hierdoor werden gezinsleden sterk economisch afhankelijk van elkaars arbeid en gedrag. Van den Bosch onderkende bovendien het belang van streng toezicht met het oog op toekomstige generaties, want “van het opkomend geslacht, inzonderheid, kan men door dit middel zeer veel verwachten.”¹¹³

Weeskinderen namen in zijn plan aanvankelijk een ambivalente positie in. In de categorisering van de soorten armen, schaarde hij de weeskinderen onder de categorie “ongeschikt voor den arbeid”.¹¹⁴ Deze groep bestaat verder uit “oude afgeleefden, blinden, doofstommen, kreupelen en zieke en arme kraamvrouwen.”¹¹⁵ Opmerkelijk is dat de weeskinderen werden geplaatst in een groep grotendeels gekenmerkt door hoge leeftijd en lichamelijke gebreken. In eerste instantie valt deze groep armen buiten het koloniale project, en vond hij dat zij onder de zorg van de burgerlijke overheid dienden te blijven.¹¹⁶ Toch kwam hij hier, in het geval van de weeskinderen, later in de *Verhandeling* op terug. Hij vroeg zich namelijk af of wezen niet beter op het land opgevoed konden worden dan in Godshuizen.¹¹⁷ Hij pleitte ervoor om de Godshuizen te reserveren voor de “verzorging van oude, gebrekkige, voor alle arbeid onbekwame mensen” en weeskinderen juist op het land te doen opvoeden.¹¹⁸ Meer

¹⁰⁹ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, 145.

¹¹⁰ Ibidem, 177-179.

¹¹¹ Ibidem, 209.

¹¹² Ibidem, 206-207.

¹¹³ Ibidem, 223.

¹¹⁴ Ibidem, 96-97.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem, VII-VIII.

¹¹⁷ Ibidem, 97-98.

¹¹⁸ Ibidem.

inzichten in hoe deze kinderen daadwerkelijk een plaats moesten krijgen binnen de Kolonie, en met welke motieven en overwegingen, worden duidelijk in de voorstellen van de Permanente Commissie en het jaarverslag van 1819.

Weeskinderen als uitbreiding van de Kolonie

Het bestuur van de Maatschappij van Weldadigheid werd gevormd door drie commissies, waarvan de dagelijkse leiding voornamelijk berustte bij de Permanente Commissie (P.C.).¹¹⁹ Hoewel belangrijke besluiten moesten worden voorgelegd aan de Commissie van Weldadigheid, was dit doorgaans een formaliteit, aangezien bezwaren zelden werden geuit.¹²⁰ Dit gaf de P.C. aanzienlijke autonomie bij de uitvoering van haar plannen. Johannes van den Bosch, als voorzitter van de P.C., speelde een centrale rol en fungeerde als primaire initiator van beleidsvoorstellen.¹²¹ Als voorzitter kon hij zijn *Verhandeling* dus praktisch uitvoeren.

Het is dan ook niet verrassend dat er al vanaf 1819 vanuit de P.C. voorstellen werden gedaan om weeskinderen in de Kolonie op te nemen. Zoals eerdergenoemd stelde Van den Bosch in zijn *Verhandeling* de vraag of het niet wenselijker zou zijn om deze kinderen vanuit stedelijke instellingen naar de Kolonie over te brengen.¹²² De Staatsbegroting van 1819 vormde waarschijnlijk de directe aanleiding voor de uitvoering van dit plan.¹²³ Hierin werd f 400.000 gereserveerd voor het onderhoud van vondelingen en verlaten kinderen binnen het gehele Rijk. De P.C. betoogde dat de opvang van weeskinderen efficiënter kon worden georganiseerd door hun verzorging te integreren in de uitbreidingsplannen van de Kolonie.¹²⁴ De praktische implementatie van dit idee bleek echter complex.

Aanvankelijk werd voorgesteld om de weeskinderen als bestedelingen onder te brengen bij “geschikte kolonisten die geene of weinige kinderen hebben”.¹²⁵ Dit idee sluit aan bij Van den Bosch’ eerdere voorstel om gezinnen die niet aan de gewenste gezinsgrootte voldeden aan te vullen met een “aankomend meisje”.¹²⁶ Dit stuitte echter op bezwaren, zoals Kloosterhuis opmerkte: men vreesde dat de combinatie van eigen en ‘vreemde’ kinderen binnen één gezin

¹¹⁹ Drents Archief, ‘Oprichting, doelstelling en organisatie’, https://www.drentsarchief.nl/onderzoeken/archiefstukken?mivast=34&mizig=210&miadt=34&miview=inv2&miang=nl&misort=last_mod%7C%7Case&micode=0186#inv3t1 (geraadpleegd 7 maart 2025).

¹²⁰ Drents Archief, ‘Oprichting, doelstelling en organisatie’.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Drents Archief, 0186, invr.nr 1, 97-98.

¹²³ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 1402, Voorstel van de Permanente Commissie aan de Minister van Binnenlandse Zaken tot opname van kinderen in de kolonie Frederiksoord; 1819.

¹²⁴ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 1404, Stukken betreffende de opname van weeskinderen en vondelingen in de kolonie Frederiksoord; 1819.

¹²⁵ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1402.

¹²⁶ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, 202.

nadelig zou uitpakken, zowel voor de pleegouders als voor de kinderen zelf.¹²⁷ Dit dwong de P.C. haar strategie te herzien. Ze bedachten een toevoeging op hun initiële voorstel waardoor de weeskinderen ook – in groepen van zes – konden worden geplaatst onder het toezicht van “een paar uitgekozen huisverzorgers, echte lieden [een echtpaar] zonder kinderen”.¹²⁸ De huisverzorgers werden aangesteld door de P.C., maar de selectiecriteria voor deze verzorgers blijven onduidelijk.¹²⁹ De Subcommissies van Weldadigheid, vaak bestaande uit lokale gemeente- en armenbesturen, kregen de vrijheid om de weeskinderen te selecteren, “mits van goed en zedelijk gedrag”.¹³⁰ Ook moesten de kinderen minimaal zes jaar oud zijn en lichamelijk zonder gebreken.¹³¹ De leiding over de weeskinderen zou in handen van de Maatschappij liggen, maar ook de regenten van de weeshuizen, waar de kinderen vandaan kwamen, zouden het toezicht over hen bewaren.¹³²

Dit indelingssysteem werd verweven met bredere sociaal economische strategieën om de opname van behoeftigen in de Kolonie te maximaliseren. Een dergelijk samengesteld weesgezin zou namelijk gelijktijdig met twee, gratis te plaatsen, behoeftige huisgezinnen in de Kolonie worden overgenomen. Op deze manier kon “een groot getal behoeftigen in de kolonie kosteloos worden opgenomen”.¹³³ De gezinshoofden van de huisgezinnen werden geacht om het land van het ingedeelde weesgezin te bewerken, tegen een jaarlijkse vergoeding van *f* 50.¹³⁴ Dit zorgde ervoor dat zij verzekerd werden om hun huur, van *f* 50 per jaar, te kunnen betalen. Daarnaast moesten de mannelijke weeskinderen ook bijdragen aan deze agrarische werkzaamheden.¹³⁵

De P.C. stelde voor om zes weeskinderen over te nemen voor *f* 360 per jaar, wat voldoende moest zijn om de rente en aflossing van drie hoeven te dekken.¹³⁶ De weeskinderen, evenals de kolonistenkinderen, moesten veld- en spinarbeid verrichten waardoor de Maatschappij verzekerd werd dat hun geïnvesteerde *f* 60 per weeskind terugverdiend zou worden.¹³⁷ Dit model benadrukte economische duurzaamheid, waarbij de weeskinderen als

¹²⁷ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 65-66.

¹²⁸ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1404.

¹²⁹ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 71.

¹³⁰ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1404.

¹³¹ Ibidem.

¹³² Ibidem.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 989 Algemene verslagen over de toestand van de Maatschappij van Weldadigheid en over die van haar koloniën en gestichten over de dienstjaren 1818-1858; 1818/1819-1824/1825, 662-663.

¹³⁶ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1404.

Drie hoeven dienden dus voor de twee behoeftige huisgezinnen + het ingedeelde weesgezin.

¹³⁷ Ibidem.

arbeidskrachten werden ingezet om de Maatschappij uit te breiden en financieel stabiel te houden.

Uiteindelijk waren er een paar verschillende opnamevarianten geformuleerd: zes weeskinderen met huisverzorgers en twee behoeftige huisgezinnen; zes weeskinderen met enkel huisverzorgers; en weeskinderen die werden ingedeeld bij kolonisten met weinig of geen kinderen.¹³⁸ Indien een weeskind overleed of de Kolonie verliet door terugkeer in de maatschappij werd het gezin aangevuld met een ander weeskind.¹³⁹ In 1821 besloot de P.C. terug te keren naar het oorspronkelijke plan: de indeling van weeskinderen als bestedelingen bij huisgezinnen, waar zij als “eigen kind” dienden te worden opgevoed.¹⁴⁰ Volgens Kloosterhuis was deze terugkeer te danken aan het feit dat de ‘miniatuur weeshuizen’ geen succes waren.¹⁴¹ Dit illustreerde zij met een passage uit het jaarboekje *Erica* (1888) van A. F. Eilerts de Haan, een regelmatige bezoeker van de Maatschappij:

*Hoeveel schoons ook in het denkbeeld lag opgesloten, men deed zulke droevige ervaringen op dat men deze wijze van weezenverpleging niet lang heeft gehandhaafd.*¹⁴²

Hoewel er niet nader werd ingegaan op de aard van deze ‘droevige ervaringen’, kan uit de context worden afgeleid dat de leefomstandigheden van de weeskinderen in de Kolonie niet ideaal waren.

De schrijnende realiteit, zoals beschreven door Eilerts de Haan, contrasteert sterk met de oorspronkelijke visie van de P.C. Zij beschouwde de overplaatsing van weeskinderen namelijk als een gunstige oplossing voor zowel de Staat als de kinderen zelf, in vergelijking met hun opvang in stedelijke weeshuizen.¹⁴³ Voor de Staat zou de overplaatsing voordelig zijn omdat de kosten van levensonderhoud in stedelijke gebieden aanzienlijk hoger waren dan op het platteland, waar “overvloedig en gezond” voedsel beschikbaar was.¹⁴⁴ Bovendien zouden de kinderen in de Kolonie al op jonge leeftijd gewend raken aan arbeid, waardoor zij zelfstandig hun onderhoud konden verdienen.

Het jaarverslag van 1819 benadrukt de beoogde voordelen voor de kinderen zelf. Hier stelde de P.C. dat de Kolonie poogde “een gezond, werkzaam menschengeslacht te vormen, dat,

¹³⁸ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 71-72.

¹³⁹ Drents Archief, 0186, inv.nr. 989, 708-709.

¹⁴⁰ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 71-72.

¹⁴¹ Ibidem, 72.

¹⁴² Eilerts de Haan, *Erica 1888*, 13, aangehaald in Kloosterhuis, *De Bevolking*, 72.

¹⁴³ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1402.

¹⁴⁴ Ibidem.

voorzien van eenige middelen, [...], de wereld intreden kan.”¹⁴⁵ Hierbij werd bewust een tegenstelling gecreëerd tussen stedelijke weeshuizen en de Kolonie:

*[...]en hoe moeilijk het is, dezen in zoodanige gestichten behoorlijk te verzorgen, en tot eene gelukkige levens-bestemming op te leiden, is te bekend, en door eenen Directeur van een der voornaamste Hollandsche Godshuizen zelven te onbewimpeld erkend, om nader betoog te behoeven.*¹⁴⁶

De P.C. zette de “zwakke kinderen” uit stedelijke instellingen af tegen de “bloeiende jeugd” in de Kolonie.¹⁴⁷ Wanneer de weeskinderen werden overgebracht naar de Kolonie, zouden zij “tot nuttige en werkzame leden der Maatschappij [...] worden gevormd”.¹⁴⁸ Hier zouden ze, net zoals de kolonistenkinderen, godsdienstig en zedelijk onderwijs ontvangen.¹⁴⁹ De voordelen waren volgens de P.C. zo duidelijk, dat ze zich retorisch afvroegen “wie dan nog één’ ogenblik de wijsheid onzer landelijke inrigting betwijfelen [kan]”.¹⁵⁰

Naast de beoogde voordelen voor de Staat en de weeskinderen zelf, werd het systeem eveneens gepresenteerd als gunstig voor de huisverzorgers en kinderloze echtparen waarbij de weeskinderen werden ingedeeld:

*Hoe vele bejaarde brave lieden, die thans hunnen naderenden ouderdom met zorg en kommer te ontmoet zien, wenschen niet op deze wijze een verzekerd onderhoud te erlangen! Hoe vele duizenden weduwen en bejaarde jonge dochters, [...], zouden zich gelukkig rekenen, op deze wijze eene eerlijke verzorging te kunnen bekomen, en hoe gemakkelijk zal het niet onder het altijd waakzaam opzicht der Opzieners zijn, alle verkeerdheden te weren, en dus aan de jeugd eene opvoeding verzekeren, welke men haar met geene mogelijkheid in de Godshuizen verschaffen kan!*¹⁵¹

Opmerkelijk is echter dat, ondanks de nadruk op een gezonder milieu en een verbeterde opvoeding, er nauwelijks aandacht werd besteed aan de mogelijke impact op de weeskinderen zelf. Zij werden immers abrupt losgemaakt uit hun vertrouwde omgeving en geplaatst in een

¹⁴⁵ Drents Archief, 0186, inv.nr. 989, 661.

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1402.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Drents Archief, 0186, inv.nr. 989, 661.

¹⁵¹ Ibidem, 663-664.

voor hen onbekende leefwereld, waar zij moesten bijdragen aan het levensonderhoud van onbekende verzorgers. De afstand tot hun belevingswereld blijkt tevens uit de praktische regeling rondom de plaatsing. De P.C. stelde namelijk vooral de toestemming van het gezinshoofd, waarbij de weeskinderen werden ingedeeld, centraal. Zonder diens toestemming zou de indeling volgens de P.C. “strijdig zijn met de zedelijke vrijheid, welke iedere familie het regt heeft om te vorderen”.¹⁵²

Daarnaast was de instemming van de regenten van de weeshuizen noodzakelijk, waarbij ogenschijnlijk meer aandacht werd geschonken aan de belevingen van de weeskinderen zelf. Kloosterhuis wijst er namelijk op dat de regenten aanvankelijk twijfels hadden over de kwaliteit van het godsdienstonderwijs in de Kolonie, wat hen terughoudend maakte om de kinderen over te dragen.¹⁵³ Een zin uit de brief van de Schout van Koog aan de Zaan illustreert hun bezorgdheid: “Men moet niet alleen letten op het minkostbare, maar ook op het doelmatige”.¹⁵⁴ Vermoedelijk om deze zorg weg te nemen, stelde de P.C. als voorwaarde dat de kinderen uitsluitend geplaatst mochten worden in gezinnen van overeenkomstige godsdienstige gezindheid.¹⁵⁵ Ondanks de aarzelingen besloten verschillende regenten uiteindelijk toch geselecteerde weeskinderen over te brengen naar de Kolonie. Reeds eind 1819 arriveerden de eerste weeskinderen in Frederiksoord.

Reglementen: de kaders van de beleving

Eenmaal gearriveerd in de Kolonie werden de kolonisten onmiddellijk onderworpen aan een reeks reglementen die hun dagelijks leven vanaf dan zouden bepalen. Deze voorschriften waren opgebouwd uit algemene regels die voor alle kolonisten golden, aangevuld met specifieke regels voor ouders en hun (ingedeelde) kinderen.

Uit de *Reglementaire Beginselen* van 1819 blijkt dat het bestuur van de Maatschappij het opleggen van regels als essentieel beschouwde, want “zonder dit is er geen maatschappelijk geluk denkbaar.”¹⁵⁶ De regels in de Kolonie werden vergeleken met de wetten die voor de hele samenleving golden: ze hadden dezelfde verplichtende kracht, maar in de Kolonie kozen de

¹⁵² Drents Archief, 0186, inv.nr. 989, 697.

¹⁵³ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 70.

¹⁵⁴ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 50 Ingekomen brieven; jan-mrt 1819.

¹⁵⁵ Drents Archief, 0186, inv.nr. 989, 713.

¹⁵⁶ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 3 Reglement ter regeling en handhaving van de inwendige orde in de kolonie te Westerbeekslot; 1819, 263-264.

kolonisten er vrijwillig voor om zich aan de speciale koloniale regels te onderwerpen.¹⁵⁷ Deze regels werden noodzakelijk geacht “ter bevordering van het algemeen en bijzonder geluk”.¹⁵⁸ Het bestuur benadrukte dat de kolonisten moesten vertrouwen dat de regels enkel geïntroduceerd werden “om de goede orde te verzekeren” en om “de welvaart der Kolonie te bevorderen”.¹⁵⁹ Verder wenste de Maatschappij “dit gezag geenszins uit te strekken tot zoodanige zaken, die een Kolonist in zijne gewone leefwijze of onschuldige genoegens belemmeren zouden.”¹⁶⁰ De Kolonie positioneerde zichzelf hierbij als een zorgzame vader die waakte over zijn kinderen:

*Ieder hunner behoort overtuigd te zijn, dat hare bedoelingen geene andere zijn, dan die van een welwillend vader, welke met zorgvuldige oplettendheid voor het welzijn zijner kinderen waakt.*¹⁶¹

In lijn met deze visie werd aanvankelijk gekozen voor een beleid waarin beloning als prikkel voor goed gedrag diende, in plaats van disciplineren via bestraffingen. Ze wilden “de verbetering in den toestand van ieder Kolonist geheel afhankelijk maken van zijne eigene nijverheid en van zijn goed gedrag.”¹⁶²

Ondanks deze insteek bleek het noodzakelijk om sancties op te leggen wanneer kolonisten zich niet aan de regels hielden. Werkdiscipline was hierbij een belangrijk aandachtspunt: iedereen diende stipt aanwezig te zijn en de toegewezen taken dagelijks af te ronden.¹⁶³ Bij nalatigheid, zoals te laat verschijnen of het niet voltooien van de dagtaak, kon men geen aanspraak maken “noch op huishouding, noch op voeding.”¹⁶⁴ Daarnaast werd een deel van het loon ingehouden bij te late aanwezigheid bij veldarbeid.¹⁶⁵ Indien opzettelijke nalatigheid werd geconstateerd, volgde opsluiting in “één der kamertjes van de Onderopzienerswoningen” waar ze zich “met brood en water [moesten] vergenoegen, totdat hij den verwaarloosden arbeid heeft ingehaald.”¹⁶⁶ Het was eveneens strikt verboden de Kolonie zonder toestemming van de directeur te verlaten, want “hierdoor zou niet alleen dikwerf de arbeid

¹⁵⁷ Drents Archief, 0186, inv.nr. 3, 264.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Ibidem, 280.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Ibidem, 270.

¹⁶² Ibidem, 270-271.

¹⁶³ Ibidem, 276.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Ibidem, 280-281.

¹⁶⁶ Ibidem, 276-277.

verzuimd worden, maar ook aanleiding worden gegeven tot ongeregeldheden.”¹⁶⁷ Ongehoorzaamheid en brutaliteit werden niet getolereerd en bestraft met geldboetes.¹⁶⁸

Naast deze algemene regels werden specifieke voorschriften opgesteld voor gezinnen. Bij aankomst in Frederiksoord moesten de huisvaders en -moeders door middel van een handtekening bevestigen dat zij zich zouden houden aan de regels omtrent gehoorzaamheid, fatsoen en religieuze verplichtingen.¹⁶⁹ Zij waren te allen tijde “gehoorzaamheid zonder tegenspraak verschuldigd aan den *Directeur* en de *onder-Opzieners*.”¹⁷⁰ Alle vormen van onzedelijkheid, zowel in kleding, taal en gedrag, waren uitdrukkelijk verboden.¹⁷¹ Ook werd van gezinnen verwacht dat zij gepast deelnamen aan openbare godsdienstoefeningen.¹⁷² Verder werd verzekerd dat kinderen altijd aan “behoorlijk schoolonderwijs” zouden deelnemen.¹⁷³ Bovenal moesten de ouders als voorbeeld voor hun kinderen dienen en werd van de kinderen verwacht dat zij hun ouders gehoorzaamden:

*De ouders, die ten dezen moeten instaan voor hunne kinderen, zijn aan hunne kinderen het voorbeeld verschuldigd van braafheid en ijver; de kinderen zijn gehoorzaamheid verschuldigd aan hunne ouders, en allen liefderijke hulp aan hunne medemenschen.*¹⁷⁴

Bovendien droegen de ouders de verantwoordelijkheid om hun kinderen vrij van ongedierte te houden, waarvoor zij voorzien werden van een “fijne kam met verdere benodigdheden”.¹⁷⁵

Er werden eveneens specifieke regels opgesteld voor de zorgstructuur rondom de weeskinderen en hun huisverzorgers.¹⁷⁶ De huisverzorgers dienden de bij hen ingedeelde kinderen altijd degelijk te kleden en te voeden.¹⁷⁷ De relatie tussen hen werd gelijkgesteld aan die van ouders en hun kinderen:

¹⁶⁷ Drents Archief, 0186, inv.nr. 3, 280.

¹⁶⁸ Ibidem, 281.

¹⁶⁹ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 4 Reglement en voorwaarden, “aan welke zich ieder koloniaal huisvader of huismoeder, voor zich en de zijnen, bij handtekening behoort te onderwerpen bij de aankomst van het huisgezin in de kolonie”; 1819.

¹⁷⁰ Drents Archief, 0186, inv.nr. 4, 195.

¹⁷¹ Ibidem, 195-197.

¹⁷² Ibidem, 197.

¹⁷³ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 960 Registers en lijsten van belangrijke resoluties, instructies en reglementen voor de koloniën, uitgevaardigd door de Permanente Commissie; 1819-1824 (losse besluiten).

¹⁷⁴ Drents Archief, 0186, inv.nr. 4, 197.

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ Drents Archief, 0186, inv.nr. 960.

¹⁷⁷ Ibidem.

*Ingedeelde kinderen, waardoor minderjarige personen verstaan worden, staan in betrekking tot de huisverzorgers, als kinderen tot hunne ouders. Zij genieten dezelfde voorregten, en zijn aan de over hen gestelde personen gehoorzaamheid verschuldigd.*¹⁷⁸

Een voorwaarde van de indeling van weeskinderen was dus dat de huisverzorgers hen hetzelfde moesten behandelen als hun eigen, biologische kinderen. Het feit dat de Kolonie de relatie tussen minderjarige weeskinderen en huisverzorgers als gelijkwaardig stelde aan die van ouders en hun kinderen is opmerkelijk, aangezien de weeskinderen vaak werden ingedeeld bij volstrekt onbekende mensen.

Voor de meerderjarige weeskinderen en hun huisverzorgers gold een andere, meer afstandelijke verhouding. De kolonie zag deze relatie als vergelijkbaar met die van “bedienden en meesters”.¹⁷⁹ De meerderjarige weeskinderen moesten “alle bevelen, hun gegeven, met welwillendheid volbrengen.”¹⁸⁰ Hieruit blijkt dat de Kolonie uiteenlopende verwachtingen had van de kinderen, afhankelijk van hun leeftijd. Zo moesten minderjarige kinderen dus meer deel uitmaken van het gezin, terwijl meerderjarige kinderen vooral werden beschouwd als arbeidskrachten van wie gehoorzaamheid en arbeidsethos werden verwacht.

Ondanks de nadruk op gehoorzaamheid, werden er wel grenzen gesteld aan de macht van de huisverzorgers. Artikel 5 van de reglementen verbiedt het misbruik van gezag en lichamelijke straffen, zowel ten aanzien van minderjarige als meerderjarige kinderen:

*Alle misbruik van gezag en alle lichamelijke straffen, zijn zoo wel aan de verzorgers over kinderen, als over meerderjarige personen aan de huisverzorgers, verboden. Indien een of andere grove fout bedreven of dezelfde fout na ernstige waarschuwing meermalen herhaald wordt, zal zulke ter kennisse van den opzigter van de wijk en des onderdirecteurs gebragt worden, [...].*¹⁸¹

Bij ernstige overtredingen kon de directeur bepalen of er een straf moest volgen, vergelijkbaar met de sancties die kolonisten kregen bij werkverzuim. Dit hield meestal opsluiting in een van de onderopzienskamers in, waarbij de betrokkene tijdelijk enkel water en brood kreeg.¹⁸²

¹⁷⁸ Drents Archief, 0186, inv.nr. 960.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Ibidem.

¹⁸¹ Ibidem.

¹⁸² Ibidem.

Hoewel de bestuurders van de Kolonie aanvankelijk geen strafrechtelijke bevoegdheden hadden, veranderde dit in 1821. Kloosterhuis wijst erop dat de praktijk in Frederiksoord had aangetoond dat strengere maatregelen nodig waren om de “inwendige orde” te handhaven.¹⁸³ Om dit te realiseren werd een *Raad van Toezigt* ingesteld, bestaande uit de directeur van de Kolonie, de adjunct-directeur, de onderdirecteur en een andere ambtenaar.¹⁸⁴ Deze raad onderzocht de overtredingen van kolonisten en besloot bij schuldverklaring tot verdere juridische vervolging. Indien kolonisten schuldig werden bevonden, moesten zij zich verantwoorden voor de *Raad van Policie*, die gevestigd was in het stadhuis van Steenwijk.¹⁸⁵ De straffen die hier werden opgelegd varieerden van een berisping tot opsluiting in de kolonievooft of zelfs verwijzing naar de Ommerschans.¹⁸⁶

Frederiksoord bood een bijzondere leefomgeving voor kinderen, waarin hun positie nauw verweven was met de idealen van Johannes van den Bosch. Het landbouwgezin als primaire productie-eenheid vormde de kern van het koloniale systeem. Binnen dit systeem waren voldoende arbeidskrachten binnen elk gezin essentieel voor het economisch functioneren van het gezin en de Kolonie. Hoewel de kinderen verplicht naar school moesten, werden de schooltijden zo ingedeeld dat de kinderen buiten de uren tijd hadden om arbeid te verrichten en daarmee bij te dragen aan het gezinsinkomen. Ook had Van den Bosch plannen bedacht waardoor zelfs niet-arbeidende kinderen hieraan bijdroegen. In moreel opzicht werden kinderen vooral beschouwd als ‘vormbare’ leden van de toekomstige maatschappij: door strenge, zedelijke opvoeding, arbeid en onderwijs konden zij worden gevormd tot geschikte leden van de maatschappij. Hun jeugd werd dus vooral benut als een periode waarin karakter, arbeidsethos en religieus moreel konden worden ingeprent.

Weeskinderen namen binnen dit systeem een zeer interessante positie in: enerzijds als kinderen wiens opvoeding in Frederiksoord nuttiger zou zijn dan in de destijds stedelijke

¹⁸³ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 76-77.

¹⁸⁴ Drents Archief, ‘Toezicht en tucht’,

https://www.drentsarchief.nl/onderzoeken/archiefstukken?mivast=34&mizig=210&miadt=34&miview=inv2&mi_lang=nl&misort=last_mod%7C%7Casc&micode=0186#inv3t1 (geraadpleegd 7 maart 2025).

¹⁸⁵ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 76-77.

¹⁸⁶ Ibidem. De Ommerschans was een gesticht dat in 1819 onder beheer kwam van de Maatschappij van Weldadigheid. Al snel na de oprichting van vrije kolonie Frederiksoord bleek dat er behoefte was voor het opnemen van personen van “minder zedelijk en goed gedrag”. Hieronder vielen bedelaars en vagebonden, maar ook gezinnen die niet waren op te leiden tot het zelfstandig beheer van een hoeve. Voor dit type behoeftigen was geen plaats in Frederiksoord. Als straf konden kolonisten uit Frederiksoord dus voor bepaalde tijd naar de Ommerschans gestuurd worden. Voor meer informatie, zie ook: https://www.drentsarchief.nl/onderzoeken/archiefstukken?mivast=34&mizig=210&miadt=34&miview=inv2&mi_lang=nl&misort=last_mod%7C%7Casc&micode=0186#inv3t1

gestichten, anderzijds was hun indeling een goed verdienmodel voor de Kolonie. De weeskinderen werden namelijk geacht bij te dragen aan het economisch functioneren van een huisgezin met te weinig arbeidskrachten. De plaatsing van weeskinderen in vreemde gezinnen veroorzaakte initieel twijfels bij de regenten van de weeshuizen, maar uiteindelijk waren vele van hen toch bereid hun weeskinderen over te plaatsen naar Frederiksoord.

Binnen de Kolonie konden de idealen van stabiliteit en vooruitgang botsen met de alledaagse realiteit van de weeskinderen die er werden geplaatst, zoals geïllustreerd door de passage van A. F. Eilerts de Haan. Het plattelandsleven, met de frisse lucht en fysieke arbeid, bood op het eerste gezicht een gezondere en gestructureerde omgeving, waar de kinderen kennis maakten met onderwijs. Toch was deze hervorming niet uitsluitend in het belang van de kinderen zelf, maar diende ze wellicht voornamelijk het koloniale systeem. Vooral de weeskinderen ondergingen een ingrijpende transitie: ze werden zonder inspraak uit hun oorspronkelijke, vaak kwetsbare, situatie gehaald en onder toezicht geplaatst in een onbekende omgeving. Hier moesten zij, onder het toezicht van vreemden, functioneren binnen hun toegewezen gezin. De controle en verwachtingen van de Kolonie bepaalden hun dagelijks leven, waarbij van hen werd verwacht dat zij gehoorzaam bijdroegen aan het economische functioneren en de instandhouding van het systeem. Er werd weinig rekening gehouden met hun wensen; de weeskinderen werden geplaatst, bestuurd en gevormd door de Kolonie.

Hoofdstuk 3 – Demografisch overzicht van de geselecteerde weeskinderen

In dit hoofdstuk staat het demografische profiel van de groep weeskinderen die tussen 1819 en 1830 in Frederiksoord werden ingedeeld centraal: wie waren deze kinderen en waar kwamen ze vandaan? Aan de hand van kwantitatieve gegevens vormt dit hoofdstuk een basis voor het begrijpen van de omvang en demografische samenstelling van deze groep weeskinderen. Ter contextualisering wordt eerst een overzicht gegeven van de Nederlandse weezorg in het begin van de negentiende eeuw.

Weezorg in de vroege negentiende eeuw

Historicus J. J. H. Dekker en collega's betogen dat de zorg voor weeskinderen in Nederland aan het begin van de negentiende eeuw in hoge mate werd bepaald door een sterk institutioneel systeem, dat zijn oorsprong vond in de stedelijke weeshuizen van de zestiende en zeventiende eeuw.¹⁸⁷ De meeste instellingen waren zogenoemde burgerweeshuizen, waar uitsluitend kinderen werden toegelaten van ouders die tot de stedelijke middenklasse of hogere standen behoorden.¹⁸⁸ Deze strenge toelatingseis sloot een groot deel van de verweesde en verlaten kinderen uit van toegang tot deze instellingen. Voor deze uitgesloten groepen bestonden alternatieve voorzieningen, vaak bedoeld voor kinderen van niet-burgers.¹⁸⁹ In deze weeshuizen werden vondelingen, halfwezen, verwaarloosde kinderen en lichamelijk of geestelijk beperkte kinderen opgenomen. In tegenstelling tot de burgerweeshuizen, waarvan de financiering doorgaans afkomstig was uit ouderlijke nalatenschappen of via voogdijregelingen, werden deze meer inclusieve instellingen hoofdzakelijk bekostigd uit stedelijke fondsen.¹⁹⁰

De toelatingsvoorwaarden, zoals Dekker stelt, weerspiegelden de opvattingen van de regenten over de maatschappelijke rol van het weeshuis. In de burgerweeshuizen werd de opvoeding primair gericht op het vormen van kinderen tot economisch zelfstandige en maatschappelijk nuttige burgers.¹⁹¹ Vanuit deze doelstelling werden zieke of mismaakte kinderen vaak bij voorbaat al uitgesloten. Evenzeer gold dat kinderen jong genoeg moesten zijn om nog voldoende onderwijs en vorming te kunnen ontvangen.¹⁹² Kinderen die buiten deze kaders vielen en dus niet in de burgerweeshuizen werden opgenomen, kwamen onder de

¹⁸⁷ J. J. H. Dekker, 'Wezen en Weeshuizen', in: S. Groeneveld, red., *Wezen & Boefjes* (Hilversum 1997) 269.

¹⁸⁸ Dekker, 'Wezen en Weeshuizen', 272.

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ Ibidem, 273.

¹⁹² Ibidem.

verantwoordelijkheid van het stadsbestuur en de kerk, die voor hun opvang dienden te zorgen via andere instellingen.¹⁹³

De interne organisatiestructuur van de weeshuizen kende in de negentiende eeuw een opmerkelijke continuïteit, waarbij veel structuren en werkwijzen waren overgenomen uit voorgaande eeuwen.¹⁹⁴ Het dagelijks bestuur van het weeshuis werd doorgaans toevertrouwd aan een kinderloos echtpaar dat fungeerde als vader- en moederfiguur voor het gehele ‘weeshuisgezin’.¹⁹⁵ Zij waren verantwoordelijk voor zowel de opvoeding en scholing als de dagelijkse verzorging van de kinderen. Gezonde voeding, hygiënische leefomstandigheden en schone kleding vormden daarbij centrale zorgpunten.¹⁹⁶ De verzorgers werden ondersteund door ‘suppoosten’ – vaak oudere weduwen of gepensioneerde militairen – die op basis van specifieke instructies belast waren met enkele deeltaken.¹⁹⁷ Deze interne organisatie stond onder toezicht van de regenten, die het formele bestuur voerden. Dekker stelt dat ondanks allerlei mutaties in de taakverdeling en het opheffen of creëren van nieuwe functies voor de suppoosten, het fundamentele organisatiemodel gedurende de negentiende eeuw in essentie onveranderd bleef.¹⁹⁸

Deze stabiele traditie van weeshuisbeheer werd echter ernstig bedreigd door de politieke en economische omwentelingen die de overgang naar de negentiende eeuw kenmerkten.¹⁹⁹ De Franse inval in 1795 en de annexatie van Nederland door het Franse Keizerrijk in 1810 gingen gepaard met diepgaande bestuurlijke hervormingen. De besturen van vele weeshuizen, vaak gerekruteerd uit de stedelijke elite, werden van hun zetels geblazen.²⁰⁰ Daarbij kregen de weeshuizen te maken met tal van nationale voorschriften en maatregelen, die varieerden van hygiënevoorschriften zoals verplichte vaccinatie tegen pokken tot hervormingen in het onderwijs en de voogdijstructuur.²⁰¹ Deze ontwikkelingen luiden een periode in waarin het lokale initiatief steeds meer plaats moest maken voor centrale regulering.

Hoewel deze bestuurlijke hervormingen verstrekkende gevolgen hadden, waren de economische implicaties van de Napoleontische oorlogen nog ingrijpender voor het functioneren van de weeshuizen. De langdurige militaire conflicten veroorzaakten een ernstige

¹⁹³ Dekker, ‘Wezen en Weeshuizen’, 274.

¹⁹⁴ Ibidem, 269.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ J. J. H. Dekker, ‘Verzorging en opvoeding’, in: S. Groeneveld, red., *Wezen & Boefjes* (Hilversum 1997) 300.

¹⁹⁷ Dekker, ‘Wezen en Weeshuizen’, 269.

¹⁹⁸ Ibidem.

¹⁹⁹ J. J. H. Dekker, ‘Wezenzorg en kinderczorg’, in: S. Groeneveld, red., *Wezen & Boefjes* (Hilversum 1997) 255.

²⁰⁰ Dekker, ‘Wezenzorg en kinderczorg’, 255.

²⁰¹ Ibidem.

economische crisis, gekenmerkt door stijgende werkloosheid, schaarste en inflatie.²⁰² In 1810 werd bovendien de rente-uitkering op staatsobligaties stopgezet – een cruciale inkomstenbron voor veel weeshuizen.²⁰³ In combinatie met de stijgende voedselprijzen leidde dit tot drastische bezuinigingen in de weezorg.²⁰⁴ Na het vertrek van de Fransen bevonden veel weeshuizen zich dan ook in een deplorabele staat.²⁰⁵

De oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden onder koning Willem I in 1815 betekende het herstel van de oude bestuurlijke elite.²⁰⁶ De nieuwe eenheidsstaat stond voor een grote uitdaging: het maatschappelijke herstel van een door oorlog, armoede en bestuurlijke chaos geteisterde samenleving.²⁰⁷ De bestuurlijke elite zag het als haar plicht de armen opnieuw te vormen tot productieve en zedelijke burgers.²⁰⁸ In dit licht ontwikkelde Johannes van den Bosch zijn ideeën om weeskinderen uit de financieel noodlijdende weeshuizen over te brengen naar de pas opgerichte Koloniën van Weldadigheid, waar zij door arbeid en discipline zouden kunnen bijdragen aan hun eigen lotsverbetering en aan die van de samenleving als geheel.

Demografie van de ingedeelde weeskinderen

Wie waren de jongens en meisjes die geselecteerd werden door de regenten van hun weeshuizen en het bestuur van de Kolonie om een nieuw bestaan in Frederiksoord op te bouwen? In deze sectie belicht ik het demografisch profiel van de weeskinderen die hun intrede deden in Frederiksoord tussen 1819 en 1830. Aan de hand van kwantitatieve gegevens wordt een beeld geschetst van deze groep, op basis van kenmerken zoals sekse, leeftijd bij aankomst en vertrek, laatste woonplaats en geloofsovertuiging. Daarnaast onderzoek ik hoe lang zij in de Koloniën verbleven, bij hoeveel verschillende huisverzorgers of kolonisten zij tijdens die periode werden ondergebracht en om welke redenen zij de Koloniën uiteindelijk verlieten.²⁰⁹

Met dit demografisch overzicht maak ik een vertaalslag van beleid en ideologie naar de concrete levens van degenen op wie dat beleid van toepassing was. Zo komen de abstracte

²⁰² Dekker, 'Weezorg en kinderezorg', 255.

²⁰³ Ibidem.

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ Ibidem.

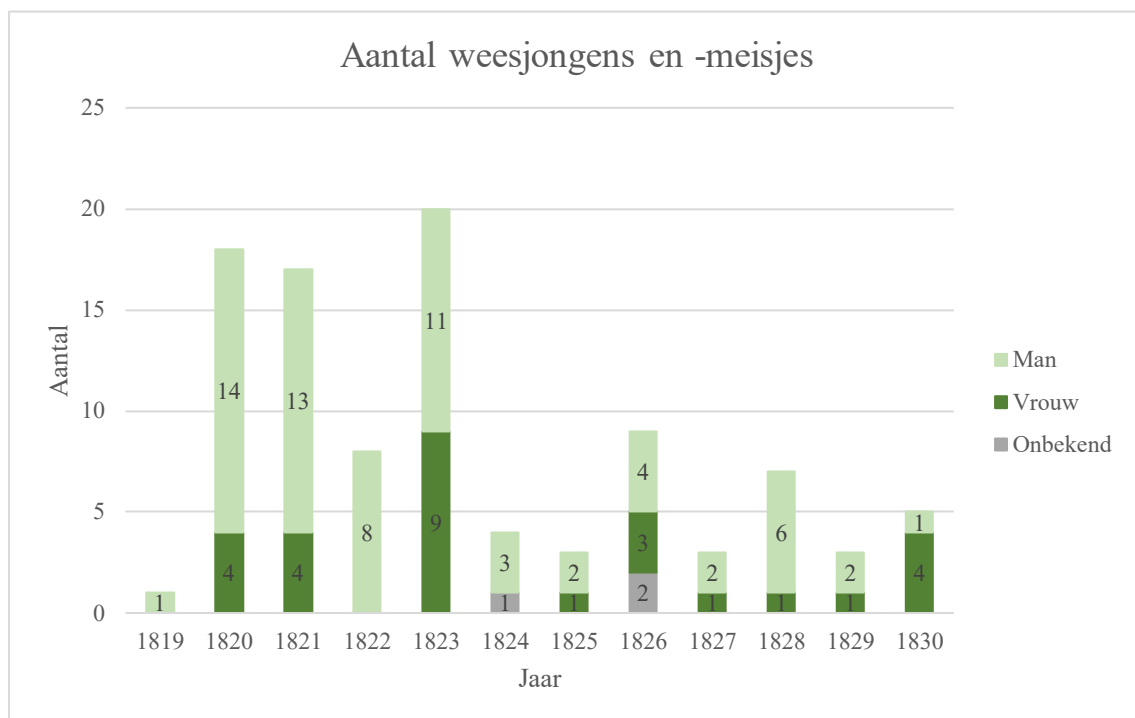
²⁰⁶ Ibidem, 256.

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ Dekker, 'Wezen en Weeshuizen', 269.

²⁰⁹ De gegevens hebben uitsluitend betrekking op weeskinderen die *in eerste instantie* tussen 1819 en 1830 in Frederiksoord werden geplaatst. Het kwam echter regelmatig voor dat deze kinderen op een later moment werden overgeplaatst naar een ander gezin in een andere kolonie. Om die reden wordt in de analyse niet alleen gekeken naar hun verblijfsduur in Frederiksoord, maar de totale periode binnen het gehele koloniale systeem. Ook de reden van vertrek wordt in deze bredere context geïnterpreteerd en heeft dus betrekking op het einde van hun verblijf in de Koloniën van Weldadigheid als geheel, niet uitsluitend op hun vertrek uit Frederiksoord.

idealen van de bestuurders van de Kolonie in aanraking met de werkelijke levensloop van de kinderen die zij trachtten te hervormen.

Figuur 1: Aantal ingedeelde weesjongens en -meisjes in Frederiksoord tussen 1819-1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.²¹⁰

Figuur 1 geeft een overzicht van het aantal ingedeelde weeskinderen in Frederiksoord in de periode tussen 1819 en 1830, onderverdeeld naar geslacht. De grafiek laat zien dat het aantal plaatsingen aan het begin van deze periode zeer laag is: in 1819 werd slechts één weesjongen ingedeeld. Dit lage startpunt is wellicht te verklaren door het feit dat het koloniale systeem op dat moment nog in de opstartfase verkeerde. De jaren 1820 en 1821 vertonen een snelle toename in het aantal ingedeelde weeskinderen. Dit hangt mogelijk samen met de verdere institutionele ontwikkeling van de Koloniën van Weldadigheid, waardoor de regenten van de weeshuizen wellicht meer bereid waren het risico te nemen van de financieel voordelige overplaatsing van hun weeskinderen naar Frederiksoord. Mogelijk werd dit door hen gezien als een efficiëntere en goedkopere vorm van zorg, wat hen ertoe bracht hun weeskinderen aan deze nieuwe vorm van heropvoeding toe te vertrouwen. Het jaar 1823 markeert het hoogtepunt van het aantal indelingen, met een duidelijke piek ten opzichte van de voorgaande jaren.

²¹⁰ Zie Bijlage 7 voor een tabel met de exacte aantallen ingedeelde weeskinderen in Frederiksoord tussen 1819-1830.

Na 1823 treedt echter een scherpe daling op die aanhoudt tot 1830. Deze afname is vermoedelijk het gevolg van de negatieve ervaringen die in de eerste jaren in de vrije koloniën werden opgedaan, met name in de zorg voor groepjes weeskinderen onder leiding van huisverzorgers.²¹¹ Volgens Kloosterhuis speelden deze ervaringen een doorslaggevende rol bij de herziening van het koloniale plaatsingsbeleid.²¹² Als reactie op deze moeilijkheden werd in 1823 het plan voor Veenhuizen uitgewerkt en gerealiseerd. In plaats van het model van verspreide plaatsing binnen vrije koloniale gezinnen, koos men in Veenhuizen voor een gestichtssysteem, waarin grote groepen kinderen collectief werden verzorgd en deze kolonie bekend kwam te staan als kindergesticht.²¹³ Vanaf 1823 konden de weeskinderen uit steden elders in het land dus in grote groepen naar Veenhuizen worden gebracht, wat de daling van indelingen in Frederiksoord vanaf 1824 zou kunnen verklaren.

Een nadere blik op de verdeling naar geslacht laat zien dat jongens gedurende de hele periode oververtegenwoordigd zijn. In elk afzonderlijk jaar werden er meer jongens dan meisjes ingedeeld, en in sommige jaren zijn er zelfs helemaal geen meisjes opgenomen. Hoewel de exacte oorzaak hiervoor uit de beschikbare gegevens niet met zekerheid is af te leiden, zou het wellicht kunnen worden verondersteld dat jongens geselecteerd werden vanwege hun geschiktheid voor agrarische arbeid – een centraal element binnen het opvoedingsideaal van de Koloniën.

²¹¹ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 124.

²¹² *Ibidem*, 124-125.

²¹³ *Ibidem*, 125, 132.

Jaar	Aantal jongens	Gemiddelde leeftijd	Mediaan leeftijd*
1819	1	15	15
1820	14	16,07	16
1821	13	12,77	14
1822	8	15,75	14
1823	11	14,64	15
1824	3	19	18
1825	2	16	14
1826	4	9,25	9
1827	2	12	12
1828	6	14,83	15
1829	2	11	11
1830	1	13	13
Totaal	67	14,43	14

*De mediaan wordt getoond omdat uitschieters in hoge of lage leeftijden het gemiddelde kunnen vertekenen.

Figuur 2.1: Leeftijd van de ingedeelde weesjongens bij aankomst in Frederiksoord, 1819-1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

Jaar	Aantal meisjes	Gemiddelde leeftijd	Mediaan leeftijd*
1820	4	15	13
1821	4	28,25	15,5
1822	-	-	-
1823	9	13,67	15
1824	-	-	-
1825	1	15	15
1826	3	12,33	12
1827	1	13	13
1828	1	8	8
1829	1	12	12
1830	4	14,25	13,5
Totaal	28	15,64	14

*De mediaan wordt getoond omdat uitschieters in hoge of lage leeftijden het gemiddelde kunnen vertekenen.

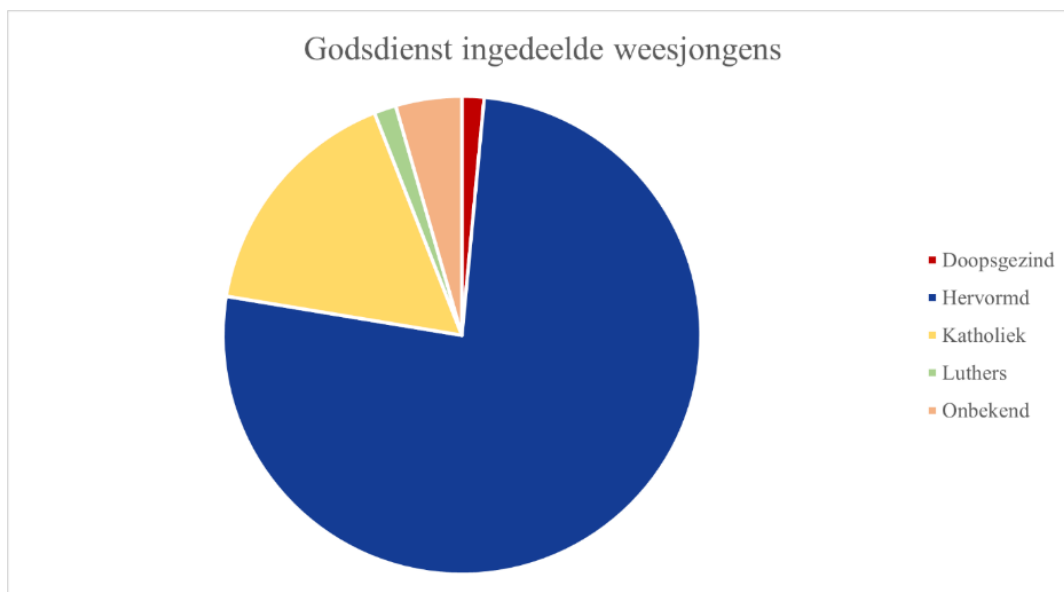
Figuur 2.2: Leeftijd van de ingedeelde weesmeisjes bij aankomst in Frederiksoord, 1820-1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

Figuren 2.1 en 2.2 geven het gemiddelde en de mediaan weer van de leeftijd van de weeskinderen bij aankomst in Frederiksoord. Uit beide figuren blijkt dat de mediaanleeftijd over de periode 1819-1830 voor zowel jongens als meisjes op 14 jaar ligt. De gemiddelde leeftijd toont een lichte variatie tussen de geslachten: de meisjes arriveerden gemiddeld op een leeftijd van 15,64 jaar, terwijl dit voor jongens 14,43 jaar was. Deze leeftijden wijzen vermoedelijk op een hoge economische inzetbaarheid van de kinderen. Jongens verrichtten vanaf hun twaalfde voltijds landarbeid en volgden in de avond onderwijs. Meisjes gingen op deze leeftijd (15,64 jaar) doorgaans niet meer naar school, waardoor zij meer konden bijdragen aan het spin- en huisarbeid. De leeftijdsverdeling sluit bovendien aan bij de toelatingscriteria die golden voor plaatsing in de Kolonie. Enerzijds stelde de P.C. als voorwaarde dat de kinderen niet jonger dan zes jaar mochten zijn bij hun plaatsing, zodat ze arbeidsgeschikt waren.²¹⁴ Anderzijds stelden de regenten van de weeshuizen eisen ten aanzien van de bovengrens van de leeftijd: kinderen moesten jong genoeg zijn om nog onderwijs en opvoeding te kunnen ontvangen.²¹⁵ De gemiddelde leeftijd van circa 14 à 15 jaar weerspiegelt daarmee de balans tussen pedagogische vormbaarheid en economische inzetbaarheid – twee kernprincipes binnen de Koloniën van Weldadigheid. Deze leeftijdsgroep valt hier dus goed tussen: oud genoeg om productief werk te verrichten, maar nog jong genoeg om opgevoed en onderwezen te worden tot ‘nuttige burgers’.

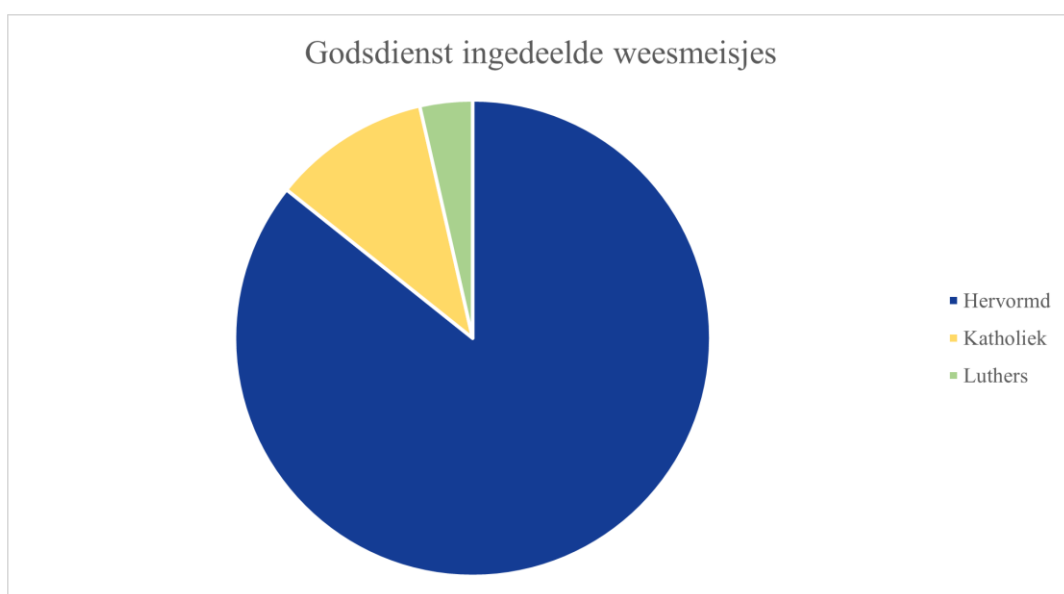
Hoewel de gemiddelden en mediaan wijzen op een betrekkelijk consistente plaatsingsleeftijd, vallen enkele opmerkelijke uitschieters op. Zo werd in 1821 de destijds 51-jarige Cornelia Korver vanuit het Burgerweeshuis te Middelburg naar Frederiksoord gestuurd. Opvallend is dat haar inschrijving geen enkele vermelding of toelichting op haar uitzonderlijk hoge leeftijd bevat. Het valt te betwijfelen of zij als ingedeeld weeskind in Frederiksoord is geplaatst, of dat zij wellicht een andere functie – zoals opvoedster of verzorgster – had. Naast Cornelia werden nog drie andere personen ingedeeld die de leeftijd van 31 of 32 jaar hadden bereikt – eveneens zonder expliciete motivering. Opmerkelijk is dat er aan de onderkant van het leeftijdsspectrum geen uitschieters voorkomen: de jongste geregistreerde kinderen waren allen ten minste zes jaar oud.

²¹⁴ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1404.

²¹⁵ Dekker, ‘Wezen en Weeshuizen’, 273.

Figuur 3.1: Godsdienst van de ingedeelde weesjongens in Frederiksoord, 1819-1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

Figuur 3.2: Godsdienst van de ingedeelde weesmeisjes in Frederiksoord, 1819-1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

De religieuze achtergronden van de ingedeelde weesjongens en -meisjes in Frederiksoord worden geïllustreerd in Figuren 3.1 en 3.2. Uit beide grafieken blijkt dat de overgrote meerderheid van deze kinderen het hervormde geloof aanhing (76% van de jongens en 86% van de meisjes). Dit is niet verrassend, aangezien het hervormde geloof tot het midden van de negentiende eeuw in Nederland domineerde. De daaropvolgende grootste groep bestond uit

katholieke weeskinderen. Ten slotte vertegenwoordigen de doopsgezinden en aanhangers van het Lutherse geloof een kleine groep binnen de weeskinderpopulatie.

<i>Provincie laatste woonplaats</i>	<i>Aantal weeskinderen</i>	<i>Percentage</i>
<i>Friesland</i>	8	8,16
<i>Gelderland</i>	13	13,27
<i>Noord-Holland</i>	29	29,59
<i>Utrecht</i>	6	6,12
<i>Zeeland</i>	28	28,57
<i>Zuid-Holland</i>	14	14,29
<i>Totaal</i>	98	100

Figuur 4: Laatste woonplaats van de ingedeelde weeskinderen in Frederiksoord, 1819-1830, per provincie. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.²¹⁶

De meerderheid van de weeskinderen die in Frederiksoord werden ingedeeld, was afkomstig uit de provincies Noord-Holland (29,59%) en Zeeland (28,57%), zoals weergegeven in Figuur 4. In de *Verhandeling* van Johannes van den Bosch wordt gesteld dat Noord-Holland weliswaar de rijkste provincie was, maar tegelijkertijd gekenmerkt werd door een relatief hoog aantal armen en een “diepe behoefte der armen” die aanzienlijk sterker was dan in andere gewesten.²¹⁷ Dit kan als verklaring dienen voor het hoge aandeel weeskinderen uit deze provincie. Daarnaast valt de aanzienlijke groep weeskinderen uit Zeeland op, waarvan het merendeel afkomstig was van Tholen. Wanneer niet naar de provincies, maar naar afzonderlijke steden wordt gekeken, blijkt Tholen zelfs de grootste herkomstplaats te zijn: maar liefst 21,43% van alle ingedeelde weeskinderen kwam hiervandaan.²¹⁸ Daarmee vormt Tholen de grootste afzonderlijke herkomstgroep binnen de weeskinderpopulatie. Op 15 juni 1823 arriveerden bijvoorbeeld maar liefst veertien weeskinderen uit Tholen in Frederiksoord. De provincies Friesland (8,16%) en Utrecht (6,12%) vertegenwoordigen daarentegen de kleinste groepen binnen de populatie weeskinderen.

Gemiddeld verbleven de jongens 6,08 jaar in de Koloniën, met een mediaan van vier jaar.²¹⁹ Voor de meisjes lag zowel het gemiddelde (7,74 jaar) als de mediaan (5 jaar) hoger.²²⁰ Sommige gevallen weken echter sterk af van het gemiddelde. Zo verbleven Pieter Nomen en

²¹⁶ Zie Bijlage 8 voor een tabel met de laatste woonplaats van de ingedeelde weeskinderen in Frederiksoord tussen 1819-1830 per stad.

²¹⁷ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, 67.

²¹⁸ Zie Bijlage 8.

²¹⁹ Zie Bijlage 9 voor een tabel met de verblijfsperiodes van de weeskinderen in Frederiksoord tussen 1819 en 1830 in maanden en jaren.

²²⁰ Zie Bijlage 9.

Cornelis Nicolaas Goudsbloem beiden maar liefst 28 jaar in de Koloniën en overleden daar op respectievelijk 60- en 59-jarige leeftijd. Aan de andere kant van het spectrum staat Clasina de Valk, die slechts elf dagen in de Koloniën verbleef en daar op dertienjarige leeftijd overleed.

<i>Aantal huisverzorgers/kolonisten</i>	<i>Aantal jongens</i>	<i>% van jongens</i>	<i>Aantal meisjes</i>	<i>% van meisjes</i>	<i>Sekse onbekend</i>	<i>Totaal</i>	<i>Percentage</i>
1	37	55,22	9	32,14	-	46	46,94
2	15	22,39	6	21,43	-	21	21,43
3	5	7,46	3	10,71	-	8	8,16
4	1	1,49	2	7,14	-	3	3,06
5	3	4,48	3	10,71	-	6	6,12
6	2	2,99	1	3,57	-	3	3,06
7	-	-	1	3,57	-	1	1,02
8	2	2,99	1	3,57	-	3	3,06
10	1	1,49	-	-	-	1	1,02
14	1	1,49	-	-	-	1	1,02
16	-	-	1	3,57	-	1	1,02
30	-	-	1	3,57	-	1	1,02
<i>Onbekend</i>	-	-	-	-	3	3	3,06
<i>Totaal</i>	67	100	28	99,98	3	98	99,99

Figuur 5: Aantal huisverzorgers/kolonisten waar de weeskinderen bij werden ingedeeld in de vrije koloniën, 1819-1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

Tijdens hun verblijf verbleven de kinderen niet noodzakelijk gedurende de hele periode bij dezelfde huisverzorger of in dezelfde Kolonie. Hoewel 46,94% van de kinderen gedurende hun tijd in de Koloniën bij één huisverzorger/kolonist verbleef, blijkt uit Figuur 5 dat herplaatsingen regelmatig voorkwamen. Zo ondergingen de weeskinderen gemiddeld 2 à 3 herplaatsingen. Hierdoor waren overplaatsingen naar andere gezinnen of zelfs andere Koloniën eerder regel dan uitzondering. Een bijzonder voorbeeld hierin is Helena Ciri, die in de loop van haar achttienjarige verblijf maar liefst dertig keer werd overgeplaatst. Dit uitzonderlijk hoge aantal roept vragen op over de stabiliteit van haar verblijf: zou zij ooit het beoogde gevoel van gezinsverband hebben ervaren, zoals de Permanente Commissie dat voor ogen had?

Jaar	Aantal jongens	Gemiddelde leeftijd	Mediaan leeftijd*
1820	1	16	16
1821	2	19,5	19,5
1822	3	19,67	20,5
1823	4	19,25	19,5
1824	7	15,86	16,5
1825	2	18,5	18,5
1826	7	20	20
1827	3	20	21,5
1828	10	19,3	21
1829	4	16	16,5
1830	3	19,67	20
1831	2	21,5	21,5
1834	4	20,75	21
1835	3	18,67	18
1836	1	21	21
1837	2	19,5	19,5
1838	2	23	23
1839	2	18,5	18,5
1848	1	60	60
1852	1	59	59
Totaal	64**	20,3	20

*De mediaan wordt getoond omdat uitschieters in hoge of lage leeftijden het gemiddelde kunnen vertekenen.

**Van vier weesjongens is het vertrek onbekend en één is twee keer vertrokken.

Figuur 6.1: Leeftijd van de ingedeelde weesjongens bij vertrek uit Frederiksoord, ingedeeld tussen 1820-1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

Jaar	Aantal meisjes	Gemiddelde leeftijd	Mediaan leeftijd*
1826	3	21	19,5
1827	2	16	16
1828	5	26	21
1829	4	29	20
1830	2	22,5	22,5
1832	1	24	24
1834	2	17,5	17,5
1835	2	22,5	22,5
1838	4	22,25	21
1844	1	25	25
1845	1	25	25
Totaal	27**	23,3	20

*De mediaan wordt getoond omdat uitschieters in hoge of lage leeftijden het gemiddelde kunnen vertekenen.

**Van één weesmeisje is het vertrek onbekend.

Figuur 6.2: Leeftijd van de ingedeelde weesmeisjes bij vertrek uit Frederiksoord, ingedeeld tussen 1820-1830.

Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

Wat betreft de leeftijd bij vertrek uit de Koloniën lag de mediaan zowel voor jongens als meisjes op 20 jaar, zoals weergegeven in Figuren 6.1 en 6.2. Toch zijn er subtiele verschillen in de gemiddelde leeftijden: meisjes vertrokken gemiddeld op 23,3-jarige leeftijd, terwijl dit bij jongens 20,3 jaar was. De eerdergenoemde Pieter en Cornelis vormden opnieuw uitschieters met leeftijden van 60 en 59 jaar bij overlijden in de Kolonie. Verder zijn de gemiddeldes en de mediaan niet opmerkelijk; het was namelijk de bedoeling dat de kinderen de Kolonie zouden verlaten wanneer ze oud en bekwaam genoeg waren om een bestaan in de maatschappij op te kunnen bouwen.²²¹

²²¹ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 213; Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, 186.

<i>Reden vertrek</i>	<i>Aantal jongens</i>	<i>% van jongens</i>	<i>Aantal meisjes</i>	<i>% van meisjes</i>	<i>Sekse onbekend</i>	<i>Totaal</i>	<i>Percentage totaal</i>
<i>Dienstbaar</i>	-	-	1	3,57	-	1	1,02
<i>Gedeserteerd</i>	4	5,97	2	7,14	-	6	6,12
<i>Gereclameerd</i>	1	1,49	-	-	-	1	1,02
<i>Instituut Wateren</i>	6	8,96	-	-	-	6	6,12
<i>Militaire dienst</i>	12	17,91	-	-	-	12	12,24
<i>Niet terug van verlof</i>	1	1,49	-	-	-	1	1,02
<i>Ommerschans</i>	2	2,99	-	-	-	2	2,04
<i>Ontslagen</i>	25	37,31	20	71,43	-	45	45,92
<i>Overleden</i>	6	8,96	2	7,14	-	8	8,16
<i>Veenhuizen</i>	3	4,48	-	-	-	3	3,06
<i>Onbekend</i>	7	10,45	3	10,71	3	13	13,27
<i>Totaal</i>	67	100,01	28	99,99	3	98	99,99

Figuur 7: Reden van vertrek van de ingedeelde weeskinderen uit Frederiksoord, ingedeeld tussen 1819-1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

De meest voorkomende reden voor vertrek uit de Koloniën was ontslag, goed voor 45,92% van de gevallen. Redenen voor dit ontslag waren uiteenlopend: het vinden van werk buiten de Kolonie, een militaire loopbaan, het huwelijk of verdere scholing.²²² Het is relevant om op te merken dat verschillende gerelateerde categorieën, zoals ‘militaire dienst’, ‘dienstbaar’ en ‘Instituut Wateren’, in de administratie afzonderlijk zijn vermeld, terwijl zij functioneel ook onder ‘ontslag’ vallen. Wanneer deze categorieën worden samengenomen, ligt het daadwerkelijke percentage ontslagen dus nog hoger. Bij de jongens was de militaire dienst een belangrijke vertrekreden (17,91%), terwijl bij de meisjes de reden relatief vaak onbekend was (10,71%). Daarnaast kwamen overlijden (8,16%) en desertie (6,12%) eveneens voor.

Deze verschillen in vertrekredenen kunnen een verklaring bieden voor de hogere gemiddelde leeftijd bij vertrek en de langere verblijfsduur van meisjes in de Koloniën ten opzichte van de jongens. Jongens hadden meer uitstroommogelijkheden: naast arbeid en huwelijk konden zij ook kiezen voor militaire dienst of verdere scholing aan het Instituut te Wateren. Voor meisjes waren de vertrekopties beperkter en bestonden voornamelijk uit het vinden van werk elders of het aangaan van een huwelijk, waarmee zij een nieuw bestaan buiten de Koloniën konden opbouwen.²²³ Wellicht is dit de reden waardoor zij gemiddeld langer in de Koloniën verbleven en op hogere leeftijd vertrokken.

²²² Kloosterhuis, *De Bevolking*, 211-214.

²²³ *Ibidem*, 211.

Een bijzondere casus, die voortkomt uit Figuur 7, is die van Jan van Reijnen die op zeventienjarige leeftijd in 1822 in Frederiksoord arriveerde. Jan was aanvankelijk als weeskind opgenomen op verzoek van het weeshuisbestuur te Nijmegen, maar deserteerde na slechts één maand. Op 17 december 1822 bleek hij zijn vader te hebben teruggevonden, die Jan vervolgens *reclameerde*. Nabestaanden mochten een kind opeisen, mits zij in staat waren het kind een goede opvoeding te bieden en in diens levensonderhoud te voorzien, zonder daarvoor beroep te moeten doen op enig armenfonds.²²⁴

Het demografisch profiel van de in Frederiksoord ingedeelde weeskinderen tussen 1819 en 1830 biedt waardevol inzicht in de manier waarop beleidsmatige idealen rondom heropvoeding, arbeidsethos en disciplineren gestalte kregen binnen het koloniale systeem. Uit de gegevens blijkt dat de weeskindpopulatie niet willekeurig was samengesteld, maar het resultaat vormde van een bewust selectieproces door zowel de regenten van het weeshuis als het bestuur van de Kolonie. Er werd gezocht naar een balans tussen opvoedbaarheid en arbeidsinzetbaarheid: kinderen moesten jong genoeg zijn om hervormd te worden volgens de idealen van de instelling, maar tegelijkertijd oud genoeg om een productieve bijdrage te leveren aan het arbeidssysteem. De gemiddelde plaatsingsleeftijd van circa veertien jaar past in deze visie. Verder werd de populatie gekenmerkt door een oververtegenwoordiging van jongens, aanhangers van het hervormde geloof en veelal afkomstig uit de provincies Noord-Holland en Zeeland. De verblijfsduur van de kinderen kon sterk variëren en de kinderen ervoeren een hoge frequentie herplaatsingen binnen de Koloniën. Jongens en meiden verlieten de Koloniën vaak op een leeftijd waarin ze zelfstandig genoeg zouden kunnen zijn om een bestaan in de maatschappij op te kunnen bouwen, zo rond de twintig jaar. De meest voorkomende vertrekreden was ontslag, wat uit verschillende mogelijkheden bestond. Het demografisch profiel maakt zichtbaar wie de dragers waren van de spanningen tussen de koloniale idealen en de uitvoering daarvan.

²²⁴ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 87-88.

Hoofdstuk 4 – Een schets van ervaringen

Enkele van de weeskinderen die in Hoofdstuk 3 zijn geanalyseerd, hebben fragmentarische sporen nagelaten die een indirecte inkijk bieden in hun ervaringen binnen de Koloniën. Deze sporen zijn onder meer terug te vinden in bronnen die situaties omschrijven waarin werd afgeweken van de geldende koloniale normen. In de eerste plaats zijn er de processen-verbaal, die ontstonden naar aanleiding van handelingen van de kinderen zelf. Wanneer kolonisten gedragingen vertoonden die in strijd waren met de officiële reglementen, kwamen zij in het vizier van het bestuur van de Kolonie en werd hun gedrag onderzocht door de *Raad van Toezigt*.²²⁵ Mocht deze Raad hen schuldig verklaren, moesten de kolonisten zich verantwoorden voor de *Raad van Policie*, die zitting hield in Steenwijk.²²⁶ Van deze zaken werd een proces-verbaal opgesteld, waarin de verhoren en opgelegde sancties werden vastgelegd. Deze processen-verbaal vormen een waardevolle bron voor onderzoek naar de ervaringen van de ingedeelde weeskinderen, omdat zij situaties belichten waarin de spanningen tussen de koloniale idealen en de realiteit expliciet naar voren komen.

Naast deze juridische documentatie bestaan andere typen bronnen die afwijking van de koloniale normen signaleren. Deze bestaan in de vorm van de klachtenbrieven die via de Subcommissies van Weldadigheid bij de Permanente Commissie terechtkwamen. Volgens het Reglement van 1819 hadden kolonisten, waaronder de ingedeelde weeskinderen, het recht om hun bezwaren of klachten schriftelijk kenbaar te maken:

*Ook zal de briefwisseling van en met de Kolonie altijd onbelemmerd zijn, en zullen de Kolonisten hunne bezwaren zoo wel aan de Kommissie van Weldadigheid, als aan de Sub Kommissiën, onder welke zij behoord hebben, bij brieven kunnen kenbaar maken, en zoo dezelve gegrond zijn, als gewis daarin worden voorzien.*²²⁷

Deze brieven ontstonden niet als gevolg van strafbare handelingen gedetecteerd door bovengenoemde Raden, maar juist naar aanleiding van structurele problemen binnen de Kolonie die werden aangehaald door de Subcommissies van buitenaf. In deze gevallen was het gedrag van de weeskinderen wellicht eveneens afwijkend van de koloniale norm, maar was de context anders. Het afwijkende gedrag fungeerde hier niet als aanleiding voor een straf, maar

²²⁵ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 76-77.

²²⁶ De Raad van Policie kreeg in 1829 de naam “Raad van Tucht”, maar bleef dezelfde samenstelling houden: de directeur van de vrije koloniën, de adjunct-directeur der fabrieken en de adjunct-directeur voor het onderwijs (als secretaris). In Kloosterhuis, *De Bevolking*, 76-77.

²²⁷ Drents Archief, 0186, inv.nr. 3, 282-283.

gaf de Subcommissies reden tot onderzoek naar de omstandigheden in de Koloniën. De klachten richtten zich daarmee niet primair op het afwijkende gedrag van het kind, maar op de omstandigheden die dit gedrag mogelijk hadden veroorzaakt. Waar het proces-verbaal dus het gevolg is van een strafbare kinderlijke handeling, vertegenwoordigt de klachtenbrief een reactie op de tekortkomingen die het naleven van de koloniale idealen bemoeilijkten.

Dit verschil is belangrijk voor het analyseren van deze bronnen. In de processen-verbaal verschijnt het kind als actieve overtreder van regels, wiens gedrag wordt verbonden aan de noodzaak tot correctie en straf. In de brieven daarentegen wordt het kind meer omschreven als slachtoffer van omstandigheden, en fungeert zijn of haar gedrag als signaal voor een breder falen van het koloniale systeem. Daarmee zijn beide typen documenten – ondanks hun fragmentarische aard en het feit dat zij niet door de kinderen zelf zijn opgesteld – van grote waarde voor het begrijpen van de kinderlijke ervaringen. Het zijn casestudies die de spanning tussen het opvoedingsideaal en de realiteit in de Koloniën belichten.

Proces-verbaal van Hester van der Mark

Hester van der Mark arriveerde in 1821 vanuit Zaltbommel in Frederiksoord, waar zij als vijftienjarig weesmeisje werd ingedeeld. Enkele jaren later vond een herindeling plaats naar de vrije kolonie Willemsoord, waar zij Pieter Ponse waarschijnlijk leerde kennen. Op zaterdag 8 maart 1828 werden Hester en Pieter gezamenlijk verwacht door de Raad van Policie, omdat Hester ervan “beschuldigd wordt bezwangerd te zijn van eenen jongeling, genaamd Pieter Ponse”.²²⁸ Deze situatie werd gezien als een overtreding van de zedelijke normen die binnen de Kolonie golden, waarvoor als sanctie een overplaatsing naar de strafkolonie Ommerschans werd gehanteerd.²²⁹

Tijdens het verhoor deden Hester en Pieter een verzoek tot ontslag uit de Kolonie, met het oog op hun wens om te trouwen en samen een zelfstandig bestaan op te bouwen buiten de Kolonie.²³⁰ De raadsleden waren verdeeld in hun oordeel. Twee leden gaven aan dat ontslag gerechtvaardigd kon worden omdat het “goede jonge lieden” waren, mits zij buiten de Kolonie daadwerkelijk zouden trouwen.²³¹ Een derde lid stelde voor dat de Permanente Commissie een middenweg moest vinden, omdat “hun gedrag geene wulpsheid [aanwijst], maar welmeenende

²²⁸ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 1615 Notulen van vergaderingen van de Raad van Policie (later Raad van Policie en Tucht genoemd); 1825-1837.

²²⁹ Kloosterhuis, *De Bevolking*, 213; Drents Archief, 0186, inv.nr. 1, 116.

²³⁰ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1615.

²³¹ *Ibidem*.

liefde”.²³² Daarentegen benadrukten twee andere raadsleden dat overtredingen van de zedelijke voorschriften consequent moesten worden bestraft met een overplaatsing naar de Ommerschans, overeenkomstig met het beleid bij vergelijkbare gevallen.²³³

Uiteindelijk werd het besluit aan de Permanente Commissie overgelaten. Op 28 april 1828 besloot deze Commissie het paar voor de duur van een jaar over te plaatsen naar de strafkolonie Ommerschans, met de belofte dat zij daarna zouden worden teruggeplaatst op een hoeve in de vrije kolonie.²³⁴ Zo ver is het echter nooit gekomen: slechts enkele dagen later, op 2 mei 1828, werd Hester als gedeserteerd opgegeven.

De casus van Hester toont een complexe spanning tussen persoonlijke verlangens en de koloniale regels. Hoewel Hester en Pieter tegen de gestelde zedelijke normen in handelden, illustreert hun gezamenlijke verzoek om ontslag en hun intentie om te trouwen – en daarmee een gezamenlijk bestaan buiten de Kolonie op te bouwen – juist een poging om aan de verwachtingen van het koloniale bestuur te voldoen. Daarnaast onthult deze zaak het bestaan van verbindingen tussen kolonisten, die niet altijd strookten met het ‘zedelijke karakter’ van de Kolonie. De raadsleden erkenden enerzijds de liefde tussen Hester en Pieter, maar hielden anderzijds vast aan de sancties die bedoeld waren om de koloniale orde te handhaven. De uiteindelijk opgelegde straf en Hesters daaropvolgende desertie geven aanwijzingen dat het leven in de Kolonie beperkend was en dat het voldoen aan de koloniale normen kon botsen met menselijke behoeften en sociale relaties. Haar desertie kan worden geïnterpreteerd als een poging tot ontsnapping van de repressieve omgeving waarin zij leefde, een actie waarmee ze haar autonomie en vrijheid kon winnen.

Proces-verbaal van Jacobus Gilles

Op zaterdag 16 september 1830 verscheen de achttienjarige Jacobus Gilles voor de Raad van Toezigt in Frederiksoord, samen met zijn huisverzorgers Elisabeth Smies en Dirk Johannes Wiemes. Jacobus was in 1821 als tienjarig weeskind uit Middelburg naar de Kolonie gezonden en ingedeeld in het huishouden van Wiemes. De reden voor hun verschijning voor de Raad was het overtreden van een koloniale regel: Jacobus had op instructie van zijn huismoeder een restje rogge, dat nog bij hen op zolder lag, willen ruilen voor brood.²³⁵

²³² Drents Archief, 0186, inv.nr. 1615.

²³³ Ibidem.

²³⁴ Ibidem.

²³⁵ Ibidem.

Tijdens het verhoor verklaarde huismoeder Elisabeth dat zij hiertoe opdracht had gegeven wegens een voedseltekort binnen het gezin. Ze lichtte toe dat:

*[...]er op Zaterdag den 11e dezer geene Uitdeeling van brood geschied en geene voorraad van Gort of Aardappelen bij haar Voorhanden was, en geen aanspraak op Verkrijging hiervan bestond.*²³⁶

Buiten het feit dat ze dit deed om haar talrijke gezin te kunnen voeden, gaf ze nog een andere reden:

*Ten einde in de behoeften van haar talrijk huisgezin te voorzien, en daardoor het gemor en de klagten van de bij haar Ingedeelden te doen bedaren, onder anderen, van Modderman en Nomen, die al verklaart hadden, niet te willen werken indien Zij geen eten konden krijgen.*²³⁷

Elisabeth benadrukte bovendien dat zij niet in haar eigen belang handelde, noch in dat van haar eigen kinderen, maar het alleen deed “om de aan haar Verzorging toebetrouwden te Vreede te stellen.”²³⁸

Vervolgens werd Jacobus verhoord. Hij verklaarde dat hij, op verzoek van zijn huismoeder en zonder medeweten van huisvader Wiemes, de zak rogge had willen ruilen voor brood. Hij getuigde dat hij het alleen gedaan had “om te Voldoen aan het Verlangen zijner huismoeder.”²³⁹ Hoewel Jacobus de handeling had uitgevoerd, oordeelde de Raad van Tucht, die de zaak twee dagen later behandelde, dat Jacobus “uit hoofd van deszelfs jaren niet wel als medepligtige kan worden gestraft”.²⁴⁰ De volledige verantwoordelijkheid werd dan ook bij huismoeder Elisabeth gelegd. Vervolgens moesten de zeven raadsleden een beslissing nemen over een passende sanctie. Drie van hen stelden voor om Elisabeth gedurende acht dagen op te sluiten. De overige vier pleitten echter voor een ingrijpendere maatregel: de overplaatsing van het volledige huishouden naar de strafkolonie Ommerschans. De Raad kwam niet tot een

²³⁶ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1615.

²³⁷ Ibidem.

Hier wordt gerefereerd naar Pieter Nomen, een weeskind uit Koog aan de Zaan die in 1820 bij het huisgezin van D. Wiemes werd ingedeeld.

²³⁸ Ibidem.

²³⁹ Ibidem.

²⁴⁰ Ibidem.

unaniem besluit, aangezien de zwaarte van de overplaatsing tot verdeeldheid leidde.²⁴¹ Het voorstel tot overplaatsing werd uiteindelijk voorgelegd aan de Permanente Commissie, waarvan de definitieve beslissing helaas niet staat gedocumenteerd.

De aanleiding voor het incident lag niet gelegen in kwaadwillige intenties, maar in de armoede en voedseltekorten die het huisgezin van Wiemes ervoer. De actie van Jacobus werd gepresenteerd als gehoorzame uitvoering van een opdracht, ingegeven door honger en schaarste. Andere ingedeelde kinderen, waaronder Pieter Nomen, stelden zelfs dat ze niet meer wilden werken als zij geen eten konden krijgen. Aangezien waarschijnlijk het hele gezin onder dezelfde zware omstandigheden leefde, is het opvallend hoe huismoeder Elisabeth stelt dat ze niet handelde voor haarzelf en haar eigen kinderen, maar enkel om de bij haar ingedeelden tevreden te stellen. Hiermee maakt zij een duidelijk onderscheid tussen haar biologische kinderen – die impliciet als ‘onschuldig’ worden neergezet – en de bij haar ingedeelden, die worden afgeschilderd als lastige, opstandige elementen binnen het gezinsverband. Bovendien roept de keuze om specifiek Jacobus deze opdracht te geven ook vragen op: was het toeval dat niet een van haar eigen kinderen, maar juist een ingedeeld weeskind het risico moest nemen?

De klachtenbrief van Simon Muze

Simon Muze werd in 1820, op achttienjarige leeftijd, vanuit Koog aan de Zaan ingedeeld als weeskind in Frederiksoord bij de eerdergenoemde kolonist D. Wiemes. Een jaar later trad hij in militaire dienst en op 30 april 1821 werd hij ontslagen uit de Kolonie. Een paar dagen voorafgaand aan dit ontslag vond een briefwisseling plaats tussen de Schout van Koog aan de Zaan en de Permanente Commissie in Frederiksoord. Hierin vertelde de Schout dat Simon informatie “ten naadele van de, naar mijn [de Schouts] oordeel, heilzame inrichting der Kolonisatie heeft verspreidt.”²⁴² Zo zou Simon hebben verklaard dat de werkzaamheden boven de krachten van de kolonisten gingen, dat het eten wat ze kregen te weinig was om de vereiste arbeid te kunnen verrichten, dat de huismoeders onvoldoende zorg droegen voor de bij hen ingedeelden, en dat er geen aandacht werd besteed aan de gezondheidsklachten van verschillende ingedeelden, waaronder zijn broertje Remmelt.²⁴³ Deze ervaringen hadden ervoor gezorgd dat Simon na zijn militaire dienst niet terug wilde keren naar de Kolonie. In plaats

²⁴¹ Drents Archief, 0186, inv.nr. 1615.

²⁴² Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 57 Ingekomen brieven; april-juni 1821, 102.

²⁴³ Drents Archief, 0186, inv.nr. 57, 102.

daarvan stelde de Schout dat Simon “bereids bij iemand hier aan de Zaan zoodanige arbeid konde vinden dat hij voor zijn eigen bestaan konde zorgen.”²⁴⁴

Opmerkelijk is dat de Schout in zijn brief aangaf te twijfelen aan de oprechtheid van Simons klachten. Toch verzocht hij de Commissie om onderzoek te verrichten, “ten einde zoo als ik vertrouwe van het tegendeel overtuigd te worden.”²⁴⁵ Indien echter zou blijken dat Simon de waarheid sprak, verwachtte de Schout dat er passende maatregelen zouden worden genomen. Het onderzoek was van groot belang voor de Schout, aangezien zijn gemeente “de eerste aan de Zaan is, uit dewelke weeskinderen in de Kolonie zijn ingedeeld.”²⁴⁶ De grote afstand van zijn gemeente tot Frederiksoord zorgde ervoor dat hij zelf geen toezicht kon houden op de situatie van de kinderen, waardoor hij voorstelde dat de Commissie hem periodiek zou informeren over het welzijn van de ingedeelde jongeren uit zijn gemeente.²⁴⁷

Deze brief werpt licht op de ervaringen die Simon in de Kolonie had opgedaan. Zijn klachten, zoals overgebracht via de Schout, schetsen een beeld van armoede, ondervoeding, gebrekkige verzorging en verwaarlozing van medische gezondheid. Zijn weigering om terug te keren en zijn wens om buiten de Kolonie een zelfstandig bestaan op te bouwen, getuigen van een zekere vorm van zelfredzaamheid en autonomie. Waarschijnlijk voelde Simon dat hij buiten de Kolonie beter voor zichzelf zou kunnen zorgen dan hoe er in de Kolonie voor hem werd gezorgd.

De klachtenbrief van Johanna Hendriks en Arie Roesteen

Op 22 februari 1822 verstuurde de Subcommissie te Oudewater een klachtenbrief aan de Permanente Commissie, waarin zij melding maakte van de zorgwekkende omstandigheden waarin twee door haar uitgezonden weeskinderen in de Koloniën verkeerden.²⁴⁸ Zo wordt over de elfjarige Arie Roesteen verteld dat hij:

*[...] nooit ter kerke gaat. Somwijl zonder koussen en als in lompen gehuld, moet lopen. Slaag krijgt als hij ten genoeg van Duijker [zijn huisverzorger] en de zijnen geen voor hem overmatig werk kan doen, en zoo veel honger lijdt, dat hij bij andere Kolonisten een stuk brood moet vragen.*²⁴⁹

²⁴⁴ Drents Archief, 0186, inv.nr. 57, 103.

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ Ibidem.

²⁴⁷ Ibidem, 104.

²⁴⁸ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 60 Ingekomen brieven; jan-mrt 1822, 384-385.

²⁴⁹ Drents Archief, 0186, inv.nr. 60, 384.

Ook de zeventienjarige Johanna Hendriks zou onder vergelijkbare schrale omstandigheden verkeren. Volgens de Subcommissie moest zij op zondagen werken voor haar huisverzorgers, waardoor ook zij niet naar de kerk kon gaan.²⁵⁰ Het eten dat haar werd toebedeeld was onvoldoende, en ook schrijft de Subcommissie dat Johanna “van het vleesch dat bij Redijk [haar huisverzorger] gegeten wordt, niets krijgt.”²⁵¹ Bovendien wees de Subcommissie erop dat beide kinderen werden blootgesteld aan een slecht moreel voorbeeld: hun huisverzorgers zouden veel vloeken.²⁵²

Op basis van deze ervaringen verzocht de Subcommissie te Oudewater de Permanente Commissie om nader onderzoek en wilden zij dat zowel Arie als Johanna elders zouden worden geplaatst, weg van Duijker en Reedijk. De klachtenbrief biedt daarmee een inkijk in de leefomstandigheden van deze twee weeskinderen in de Koloniën. Hun dagelijks bestaan werd gekenmerkt door honger, fysieke straf, overmatig werk en een moreel verwaarloosde opvoeding. Ook het ontbreken van religieuze vorming – een kernwaarde binnen het koloniale opvoedingsideaal – illustreert hoe de zorg voor de ingedeelde weeskinderen in de praktijk ver kon afwijken van de ideale opvoeding die de Kolonie voor ogen had.

De klachtenbrief van Engeltje Oerhaan

In 1824 verontschuldigde de Schout van Koog aan de Zaan zich voor het opnieuw versturen van een klachtenbrief aan de Permanente Commissie.²⁵³ Toch vond hij de omstandigheden van de vierentwintigjarige wees Engeltje Oerhaan, die in 1820 in Frederiksoord arriveerde, de moeite waard om opnieuw contact te zoeken en om te verzoeken haar niet terug te laten keren naar de Kolonie. Allereerst wees hij op Engeltjes fysieke toestand bij haar terugkomst in Koog aan de Zaan, die hij omschreef als “deplorabel”.²⁵⁴ Verder schrijft hij dat Engeltje verklaarde dat er te weinig voedsel in de Kolonie was en dat zij daarom “van tijd tot tijd met paardeboonen gevoed werden”.²⁵⁵ Het meest verontrustende achtte de Schout dat er “geen genoegzame zorg gedragen wordt, voor de Zedelijkheid der Kolonisten”.²⁵⁶ Hij beschouwde Engeltje hierin als voorbeeld, omdat zij liet zien dat de Kolonie er niet genoeg aan deed om de mannelijke en

²⁵⁰ Drents Archief, 0186, inv.nr. 60, 385.

²⁵¹ Ibidem.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ Drents Archief, 0186 Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr. 68 Ingekomen brieven; jan-mrt 1824, 140-142.

²⁵⁴ Drents Archief, 0186, inv.nr. 68, 141.

²⁵⁵ Ibidem.

²⁵⁶ Ibidem.

vrouwelijke kolonisten van elkaar gescheiden te houden, zoals in de volgende brief verder wordt toegelicht.²⁵⁷

Volgens de Schout hadden dergelijke omstandigheden ertoe geleid dat vijf ingedeelden hun ontslag hadden aangevraagd, “alleen met het oogmerk om ontslagen te zijn van hun verblijf aldaar”.²⁵⁸ Hij sloot zijn brief af met de waarschuwing dat, indien de nog overgebleven ingedeelden geen “beter lot mogen ondervinden”, hij zich genoodzaakt voelde om het contract tot plaatsing van kinderen uit zijn gemeente in de Kolonie terug te roepen.²⁵⁹

Ruim twee weken later schreef de Schout opnieuw aan de Permanente Commissie, ditmaal met aanvullende en explicietere informatie over Engeltje.²⁶⁰ Hij meldde dat Engeltje in het weeshuis te Koog aan de Zaan een miskraam had doorgemaakt. Volgens haar eigen verklaring was zij “met zekere Harme Bergwever in conversatie geweest ten gevolge waar van zij zwanger is geworden.”²⁶¹ Bovendien had zij verklaard dat een huisverzorgster, Van Kleeff, haar “middelen aan de hand heeft gegeven om de vrucht aftedrijven.”²⁶² De Schout herhaalde zijn zorgen over het gebrek aan toezicht in de Kolonie. Hij waarschuwde dat zich nabij Frederiksoord een bos bevond “waar de Kolonisten van bederleij [beide geslachten] tot laat in den avond vertoeven en zich aan allerlei losbandigheid overgeven.”²⁶³

Engeltjes verhaal onthult meer dan alleen armoede en voedseltekorten: het legt ook bloot hoe kwetsbaar jonge vrouwen waren binnen het systeem van de Kolonie. Haar zwangerschap – en de daaropvolgende miskraam – roept vragen op over vrijwilligheid, sociale controle en over haar autonomie binnen het koloniale systeem. Was de zwangerschap gewenst of niet? Gaf Engeltje zelf aan de zwangerschap te willen beëindigen, of werd zij hiertoe bewogen door haar omgeving? Haar situatie illustreert hoe de beoogde doelen van de Kolonie – waaronder het bieden van een zedelijke en gezonde omgeving voor de weeskinderen – kon contrasteren met de realiteit.

²⁵⁷ Drents Archief, 0186, inv.nr. 68, 141.

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ Ibidem.

²⁶⁰ Ibidem, 288-289.

²⁶¹ Ibidem, 288.

²⁶² Ibidem.

²⁶³ Ibidem, 289.

De vijf casestudies bieden waardevolle inzichten in enkele ervaringen van ingedeelde weeskinderen tijdens de beginjaren van de Koloniën van Weldadigheid. Ze tonen aan dat het bestaan van deze kinderen werd gekenmerkt door een constante spanning tussen de idealen van het koloniale bestuur en de harde realiteit van armoede, sociale controle en beperkte autonomie.

De casus van Hester illustreert hoe persoonlijke verlangens konden botsen met de strikte zedelijke normen in de Kolonie. Uit haar casus wordt duidelijk dat de Kolonie niet alleen een plek was waar de kinderen moesten werken en naar school gingen, maar ook een sociaal leefmilieu vormde waarin onderlinge relaties tussen kolonisten ontstonden die niet altijd pasten binnen het koloniale ideaal. Hesters uiteindelijke desertie maakt bovendien duidelijk dat het systeem als beperkend ervaren kon worden, waardoor zij waarschijnlijk de keuze maakte om dit repressieve milieu te verlaten en haar leven zelf vorm te geven.

Het proces-verbaal van Jacobus illustreert vooral de schrijnende armoede en ongelijke behandeling van ‘eigen’ en ingedeelde kinderen. De actie van Jacobus – het ruilen van voedsel op verzoek van zijn huismoeder – kwam voort uit de armoedige omstandigheden waarin zowel hijzelf als zijn gezin verkeerde. Opvallend is het verschil in positie tussen de biologische kinderen en ingedeelde weeskinderen: waar de eersten werden beschermd, werd Jacobus – als ingedeelde wees – naar voren geschoven om risico’s te nemen. Daarnaast werden de andere ingedeelden door hun huismoeder geportretteerd als zeurende en lastige leden van het gezin. Ondanks de repressieve omstandigheden en het gebrek aan verbondenheid met hun pleeggezinnen, trachtten Hester en Jacobus in zekere mate wel degelijk te voldoen aan de koloniale verwachtingen. Hester deed dit door te streven naar een bestaan buiten de Kolonie samen met Pieter, terwijl Jacobus gehoorzaam handelde naar de instructies van zijn verzorgster.

De klachtenbrieven van Simon, Johanna, Arie en Engeltje worden getekend door dezelfde thema’s: honger, overmatige werklust, moreel verval en gebrekkige zorg. Simon verzette zich openlijk tegen de leefomstandigheden in de Kolonie en toonde zelfredzaamheid door te stellen dat hij buiten de Kolonie een eigen bestaan op wilde bouwen. De jonge Johanna en Arie waren daarentegen aan hun huisverzorgers overgeleverd, waar ze onvoldoende voeding kregen, werden blootgesteld aan fysiek geweld en morele verwaarlozing en religieuze vorming misten – aspecten die nochtans centraal stonden in het koloniale systeem. Engeltjes situatie toont bovendien de kwetsbaarheid van weesmeisjes binnen de Koloniën. Haar zwangerschap en miskraam roepen vragen op over de grenzen van sociale controle en autonomie.

Gezamenlijk maken deze casussen duidelijk dat het bestaan van ingedeelde weeskinderen in de Koloniën van Weldadigheid werd gekenmerkt door de discrepantie tussen ideologie en praktijk. Hoewel sommige kinderen in zekere mate probeerden te leven naar de

verwachtingen van het koloniale bestuur – door gehoorzaamheid te tonen of een burgerlijk bestaan na te streven – werden zij belemmerd door structurele armoede, een gebrek aan autonomie en ongelijke behandeling. Wat bedoeld was als een beschermend en opvoedkundig systeem, kon in de praktijk hele andere vormen aannemen. De hier besproken individuele ervaringen bieden niet alleen inzicht in het leven van enkele weeskinderen in de Koloniën, maar onthullen bovenal de tekortkomingen van en spanningen binnen het koloniale model.

Conclusie

Kinderen speelden een onmiskenbare rol binnen het koloniale systeem in Frederiksoord tussen 1818 en 1830. In zijn plan stelde oprichter Johannes van den Bosch het landbouwgezin als primaire productie-eenheid centraal, dat over genoeg arbeidskrachten moest beschikken. In de selectiecriteria van deze gezinnen werd belang gehecht aan de kinderen, die allen op een manier moesten bijdragen aan het gezinsinkomen. Zo werd van de kinderen verwacht dat zij, buiten de verplichte schoolgang, ook meehielpen met de werkzaamheden. Jongens werden opgeleid tot de akkerbouw, terwijl meisjes moesten helpen met het spin- en huisarbeid. Zelfs de kinderen die niet konden werken – door bijvoorbeeld jonge leeftijd – droegen via het zogenoemde *kindergeld* bij aan het gezinsinkomen. Van den Bosch betoogde dat wanneer de kinderen op jonge leeftijd gewend zouden raken aan arbeid en zedelijk onderwijs zouden krijgen, ze konden worden ‘gevormd’ tot de ideale, arbeidzame en deugdzame burgers die buiten de Kolonie een bestaan op konden bouwen. De jeugd van de kinderen werd dus vooral beschouwd als een fase waarin karakter, arbeidsethos en religieus moreel kon worden ingeprent.

Weeskinderen namen binnen dit systeem een bijzondere en kwetsbare positie in. Toen bleek dat de ‘ideale gezinnen’, zoals Van den Bosch voor ogen had, zeldzaam waren, werd er gezocht naar een oplossing. Deze oplossing werd gevonden in de plaatsing van weeskinderen als aanvulling van de gezinnen, waardoor zij konden bijdragen aan het economisch functioneren van het gezin. Hun plaatsing in Frederiksoord werd enerzijds gepresenteerd als een economisch efficiënte uitbreiding van de Kolonie, anderzijds werd hen een gezondere en gestructureerde leefomgeving beloofd, waar de weeskinderen – evenals de gezinskinderen – opgevoed werden tot hardwerkende ‘nuttige’ leden van de toekomstige maatschappij. Bij de plaatsing van de weeskinderen werden enkel de goedkeuringen van het gezinshoofd – bij wie ze werden geplaatst – en de regenten, die de weeskinderen selecteerden, noodzakelijk geacht. Hierbij werd nauwelijks rekening gehouden met de mogelijke impact die deze overplaatsing op de weeskinderen kon hebben. Zij werden uit een reeds kwetsbare omgeving overgebracht naar een voor hen onbekend gezin, waar van hen werd verwacht dat zij zouden bijdragen aan het

gezinsinkomen. Van de ouders – en verzorgers – werd verwacht dat zij als voorbeeld dienden voor hun (ingedeelde) kinderen. Bovendien werd in de reglementen vastgesteld dat de weeskinderen op gelijke manier behandeld moesten worden als de biologische kinderen van de huisverzorgers.

De groep weeskinderen die door de regenten van de weeshuizen werden geselecteerd om te worden overgeplaatst naar Frederiksoord, bestond voornamelijk uit jongens rond de 14 à 15 jaar oud. Meisjes waren op het moment van plaatsing iets ouder: gemiddeld 15,64 jaar. Deze leeftijden wijzen op hoge economische inzetbaarheid en pasten binnen de toelatingscriteria gesteld door het bestuur van de Kolonie. Hierin lag vooral een focus op de pedagogische vormbaarheid en economische inzetbaarheid: de kinderen moesten jong genoeg zijn om onderwijs en opvoeding te ontvangen, maar ook oud genoeg om arbeid te kunnen verrichten. Meisjes waren bij het vertrek gemiddeld ouder dan de jongens, maar ze beschikten over het algemeen allebei over een leeftijd waarin ze oud genoeg waren om zelfstandig een bestaan buiten de Koloniën op te bouwen. Voor meisjes waren de vertrekopties beperkter – voornamelijk bestaande uit het aangaan van een huwelijk of het vinden van werk elders – dan voor jongens, wat wellicht hun hogere leeftijd bij vertrek en langere verblijfsduur in de Koloniën verklaart. Al met al toont het demografisch profiel van de ingedeelde weeskinderpopulatie een balans tussen opvoedbaarheid en arbeidsinzetbaarheid.

Hoewel het bestuur van de Kolonie verscheidene idealen had geformuleerd en deze probeerde te realiseren via de opgestelde reglementen, illustreren de processen-verbaal en klachtenbrieven dat deze idealen konden botsen met de realiteit in de Koloniën. De bronnen getuigen van de zware omstandigheden waarin ingedeelde weeskinderen moesten leven, getekend door armoede, honger, een te hoge werklast, sociale controle en ongelijkwaardige behandeling ten opzichte van de verzorgers' eigen kinderen. Deze harde werkelijkheid, waarin weeskinderen moesten functioneren als arbeidskrachten in een vreemd gezin en onderworpen waren aan strenge regels en hoge verwachtingen, komt opvallend genoeg nauwelijks naar voren binnen de huidige opstelling van museum *De Proefkolonie*. Net als veel andere Westerse musea presenteert het museum de kinderen vooral als kwetsbare, afhankelijke leden van het gezin en het onderwijssysteem, terwijl weeskinderen – hoewel vrijwel elk gezin in Frederiksoord met hen werd aangevuld – slechts een marginale plaats krijgen in de museale opstelling.

Om recht te doen aan het belang van weeskinderen binnen de Koloniën van Weldadigheid, is het noodzakelijk dat hun aanwezigheid, rol en ervaringen nadrukkelijker zichtbaar worden gemaakt. De museale opstelling kan worden verrijkt en verdiept door levensverhalen en portretten van ingedeelde weeskinderen te tonen, gebaseerd op

archiefstukken waarin de kinderen centraal worden gesteld. Wellicht kunnen citaten en fragmenten uit bijvoorbeeld de klachtenbrieven en processen-verbaal een plek krijgen, waardoor de spanning tussen de koloniale idealen en harde werkelijkheid voelbaar wordt gemaakt. Het moet duidelijk worden dat de kinderen veel meer waren dan leerlingen of gezinsleden: zij waren een essentieel onderdeel van het koloniale (verdien)model en vormden de generatie waarop het koloniale bestuur haar idealen projecteerde. Door de kinderen tot ‘nuttige’ burgers te vormen, hoopte men immers het armoedeprobleem op te kunnen lossen. Kinderen vormden dus de fundamenteën van het koloniale systeem. *De Proefkolonie* heeft daarom de taak om het huidige beeld van gezinsverband en onderwijs aan te vullen met het verhaal van de weeskinderen: hun centrale positie, hun bijdrage aan het koloniale systeem en de weerbarstige realiteit van hun dagelijks bestaan moet zichtbaar worden.

Deze scriptie vormt een eerste stap in het centraalstellen van (wees)kinderen in de Koloniën van Weldadigheid. De bronnen die in dit onderzoek zijn geanalyseerd geven – door hun aard – vooral inzicht in de zwaarigheden en spanningen van het koloniale leven. Andere typen bronnen zouden het beeld nog verder kunnen verdiepen. Zo zouden analyses van visuele bronnen, objecten of zelfs ruimtes en gebouwen – waarvan er nog veel in Frederiksoord te vinden zijn – meer inzicht kunnen bieden in de positie van kinderen in het koloniale systeem. Daarnaast zouden *oral history* interviews met betrokkenen of nazaten zeer waardevolle aanvullende inzichten kunnen geven. Zulke interviews vormen *reflective sources* waarin volwassenen terugkijken op hun kindertijd, iets wat uiterst interessant kan zijn wanneer het wordt toegepast op kindertijd in de Koloniën van Weldadigheid. Er ligt nog veel ruimte voor toekomstig onderzoek en museale vernieuwing die de (wees)kinderen de centrale plaats geeft die zij in de geschiedenis en representatie van de Koloniën verdienen.

Literatuurlijst

- Alexander, K., 'Can the girl guide speak? The perils and pleasures of looking for children's voices in archival research', *Jeunesse: Young People, Texts, Cultures* 4:1 (2021).
- Ariès, P., *Centuries of childhood. A social history of family life*, vert. Robert Baldick (New York 1962).
- Brandow-Faller, M., *Childhood by design: toys and the material culture of childhood, 1700-present* (New York 2018).
- Brookshaw, S., 'Personalisation and playlore: intangible cultural heritage and childhood history in museums', *The International Journal of the Inclusive Museum* 10:2 (2016) 1-10.
- Brookshaw, S., 'The material culture of children and childhood', *Journal of Material Culture* 14:3 (2009) 365-383.
- Darian-Smith, K., Pascoe, C., *Children, childhood and cultural heritage* (Londen 2013).
- Engels, J. Th., *Kinderen van Amsterdam* (Zutphen 1989).
- Freeman, M., Kuecker, E., 'Children's creations and archiving practices: methodological matters special issue introduction', *Qualitative Inquiry* 30:10 (2023) 755-763.
- Gleason, M., 'Avoiding the agency trap: caveats for historians of children, youth, and education', *Journal of the History of Education Society* 45:4 (2016) 446-459.
- Gleason, M., 'The archived child: strategies for amplifying children's contributions to history', *Qualitative Inquiry* 30:10 (2024) 764-773.
- Gleason, M., "'Children obviously don't make history": historical significance and children's modalities of power', *The Journal of the History of Childhood and Youth* 16:3 (2023) 343-360.
- Grigg, S., 'Archival practice and the foundation of historical method', *The Journal of American History* 78:1 (1991) 228-239.
- Groenveld, S., Dekker, J. J. H., Willemse, Th. R. M., Dane, J., *Wezen en boeffjes. Zes eeuwen in wees- en kindertuizen* (Hilversum 1997).
- Heinich, N., 'The making of cultural heritage', *The Nordic Journal of Aesthetics* 40:41 (2010) 119-128.
- Hodgson, J., 'Historians, emotions, and children's trauma in the archives', *Qualitative Inquiry* 30:10 (2024) 774-780.
- Kenneth, K., 'The child, the scholar, and the children's Literature', *The Lion and the Unicorn* 35:1 (2011) 1-23.

- Kloosterhuis, C. A. *De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid* (Zutphen 1981).
- Lehew, K., *Scribbles in the archives: records of childhood in Canadian archives* (Master Scriptie, Universiteit Manitoba/Universiteit Winnipeg, 2020).
- Mauthner, N. S., Gárdos, J., ‘Archival practices and the making of ‘memories’’, *New Review of Information Networking* 20:1 (2025) 155-169.
- Maza, S., ‘The kids aren’t all right: historians and the problem of childhood’, *The American Historical Review* 125:4 (2020) 1261-1285.
- Moruzi, K., Musgrove, N., Pascoe, C., *Children’s voices from the past: new historical and interdisciplinary perspectives* (Londen 2019).
- Odumosu, T., ‘The crying child: on colonial archives, digitization, and ethics of care in the cultural commons’, *Current Anthropology* 61:22 (2020) 289-302.
- Schackmann, W., *De kinderkolonie. ‘Tot een werkzaam leven opgeleid’: de wezenopvang in Veenhuizen (1824-1859)* (Amsterdam 2018).
- Smith, G. T., ‘Muffled voices: recovering children’s voices from England’s social margins’, in: Moruzi, K., Musgrove, N., Pascoe, C., red., *Children’s voices from the past* (Londen 2019).
- Sparman, A., Sjöberg, J., Hrechaniuk, Y., Köpsell, L., Isaksson, K., Eriksson, M., Ormalm, A., Vanäläinen, P., Ägren, Y., Sanchez-Eppler, K., Wells, E., ‘Archives and children’s cultural heritage’, *Archives and Records* 45:2 (2024) 81-100.
- Sparman, A., Hoyle, V., Sjöberg, J., ‘Children as archive producers, participants, and agents: introduction to the special issue on children and archives’, *The Journal of the Archives and Records Association* 45:3 (2024) 207-218.
- Roberts, S., ‘Minor concerns: representations of children and childhood in British museums’, *Museum and society* 4:3 (2006) 152-165.
- Watkins, J. E., Beaver, J., ‘What do we mean by ‘heritage’?’ *Heritage Management* 1:1 (2008) 9-35.

Bronmateriaal afkomstig uit het Drents Archief te Assen

Beeldbank:

Afbeelding titelblad:

Dirk Sluyter, *De Kolonie Frederiksoord*, 1818-1830. Fotografische reproductie van een gravure door Dirk Sluyter (1790-1852), naar een tekening van Haatje Pieters Oosterhuis (1784-1854). Drents Archief, Assen, toegang 0186 Maatschappij van Weldadigheid.

<https://www.drentsarchief.nl/onderzoeken/beeldbank/zoeken/detail/fb9f2e77-4f31-002a-aff7-d61030c08a42/media/7535b92e-31b0-fe11-0684-1fae5bcfaa6d>

Alfabetisch kaartsysteem van mevrouw ir. C. A. Kloosterhuis:

Drents Archief Assen (niet in inventaris), Gegevens over personen in de kolonien van de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, vijf delen, 1985.

Ter inleiding van de delen staat vermeld:

Deze gegevens zijn afkomstig uit diverse bestanddelen van het archief van de Maatschappij van Weldadigheid. Ze zijn verzameld door mw. ir. C. A. Kloosterhuis en hebben betrekking op de 19^e en het eerste deel van de 20^e eeuw. Mw. Kloosterhuis heeft deze gegevens bijeengebracht op diverse soorten en formaten systeemkaartjes. Dankzij de medewerking van de Maatschappij van Weldadigheid, heeft het Rijksarchief in Drenthe gedurende enige maanden beschikking gehad over deze kaartenbakken met de genoemde systeemkaartjes. Deze zijn vervolgens bewerkt, in een acceptabele vorm gegoten en tenslotte uitgetikt door het werkvoorzieningsschap Soweco in Almelo. De boeken tonen de gegevens zoals mw. Kloosterhuis deze ten behoeve van haar onderzoek naar de geschiedenis van de Maatschappij nodig had.

Het is een op zichzelf staand geheel en vormt dus geen ingang op bestanddelen in het archief van de Maatschappij. De boeken zijn in te zien in de studiezaal van het Drents Archief te Assen.

0186 Maatschappij van Weldadigheid, 2.1 Archief van de Maatschappij van Weldadigheid, 1818-1859:

Inv.nr. 1. “Verhandeling over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering en de belangrijke voordeelen eener Algemeene Armeninrigting in het Rijk der Nederlanden, door het vestigen eener landbouwende kolonie in deszelfs Noordelijk gedeelte”. Door J. van den Bosch; 1818.

Inv.nr. 2. Reglement voor de Maatschappij van Weldadigheid; 1818.

- Inv.nr. 3. Reglement ter regeling en handhaving van de inwendige orde in de kolonie te Westerbeekslot; 1819.
- Inv.nr. 4. Reglement en voorwaarden, “aan welke zich ieder koloniaal huisvader of huismoeder, voor zich en de zijnen, bij handteekening behoort te onderwerpen bij de aankomst van het huisgezin in de kolonie”; 1819.
- Inv.nr. 5. Huishoudelijk reglement voor de kolonie; 1820.
- Inv.nr. 50. Ingekomen brieven; jan-mrt 1819.
- Inv.nr. 57. Ingekomen brieven; april-juni 1821.
- Inv.nr. 60. Ingekomen brieven; jan-mrt 1822.
- Inv.nr. 68. Ingekomen brieven; jan-mrt 1824.
- Inv.nr. 960. Registers en lijsten van belangrijke resoluties, instructies en reglementen voor de koloniën, uitgevaardigd door de Permanente Commissie; 1819-1824 (losse besluiten).
- Inv.nr. 989. Algemene verslagen over de toestand van de Maatschappij van Weldadigheid en over die van haar koloniën en gestichten over de dienstjaren 1818-1858; 1818/1819 – 1824/1825.
- Inv.nr. 1402. Voorstel van de Permanente Commissie aan de Minister van Binnenlandse Zaken tot opname van kinderen in de kolonie Frederiksoord; 1819.
- Inv.nr. 1404. Stukken betreffende de opname van weeskinderen en vondelingen in de kolonie Frederiksoord; 1819.
- Inv.nr. 1615. Notulen van vergaderingen van de Raad van Politie (later Raad van Politie en Tucht genoemd); 1825-1837.

Internetbronnen

- Bosma, A., Valdés Olmos, T., ‘The Coloniality of Benevolence’,
<https://www.collateral-journal.com/index.php?cluster=23> (geraadpleegd 23 januari 2025).
- Drents Archief, ‘Genealogie – zoeken op naam’,
<https://www.drentsarchief.nl/onderzoeken/genealogie/zoeken/persons?ss=>
(geraadpleegd 7 maart 2025).
- Drents Archief, ‘Oprichting, doelstelling en organisatie’,
https://www.drentsarchief.nl/onderzoeken/archiefstukken?mivast=34&mizig=210&miadt=34&miview=inv2&milang=nl&misort=last_mod%7C%7Casc&micode=0186#inv3t1 (geraadpleegd 7 maart 2025).

Drents Archief. “Toezicht en tucht.”

https://www.drentsarchief.nl/onderzoeken/archiefstukken?mivast=34&mizig=210&miadt=34&miview=inv2&milang=nl&misort=last_mod%7C%7Casc&micode=0186#inv3t1 (geraadpleegd 7 maart 2025).

Museum de Proefkolonie, ‘Museum de Proefkolonie’,

<https://proefkolonie.nl/museum/> (geraadpleegd 23 januari 2025).

NOS, ‘Koloniën van Weldadigheid nu wel Werelderfgoed’,

<https://nos.nl/artikel/2390958-kolonien-van-weldadigheid-nu-wel-werelderfgoed> (geraadpleegd 7 maart 2025).

Peeren, E., ‘Enter Through the Gift Shop: The Rural Pauper Colony of Veenhuizen as a Tourist Attraction’,

<https://www.collateral-journal.com/index.php?cluster=23> (geraadpleegd 23 januari 2025).

Schackmann, W., <https://www.schackmann.nl/> (geraadpleegd 7 maart 2025).

Stuit, H., ‘Dutch Domestic Colonization’,

<https://www.collateral-journal.com/index.php?cluster=23> (geraadpleegd 23 januari 2025).

Stuit, H., ‘The Carceral Idyll: Rural Retreats and Dreams of Order in the Colonies of Benevolence’,

<https://www.collateral-journal.com/index.php?cluster=23> (geraadpleegd 23 januari 2025).

TROUW, ‘Koloniën van Weldadigheid is UNESCO Werelderfgoed met cultuur en prachtige natuur’,

<https://www.trouw.nl/brandedcontent/kolonien-van-weldadigheid-is-unesco-werelderfgoed-met-cultuur-en-prachtige-natuur~b2f0dfc5/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> (geraadpleegd 7 maart 2025).

UNESCO, ‘Colonies of Benevolence’,

<https://whc.unesco.org/en/list/1555> (geraadpleegd 7 maart 2025).

Opstelling van museum *De Proefkolonie*

Voor mijn analyse heb ik museum *De Proefkolonie* in Frederiksoord bezocht en heb ik foto's genomen van de opstelling van gedeeltes die voor mijn onderzoek relevant waren.

Het colofon van museum *De Proefkolonie*:

Projectleiding: Douwe Huizinga

Concept: Act2 storytelling & Imagination, Cas Verholt

Scenario: Mike Pearse

Research, tekst en inhoudsontwikkeling: Wil Schackmann, Marielle Kooij, Tineke Dekker

Ontwerp: Pronk Studio

Video & Animatie: Shosho

Interactives: IJfontein

Lichtontwerp: Rapenburg Plaza

Tentoonstellingsbouw: Heijmerink Wagemakers, Hypsos BV

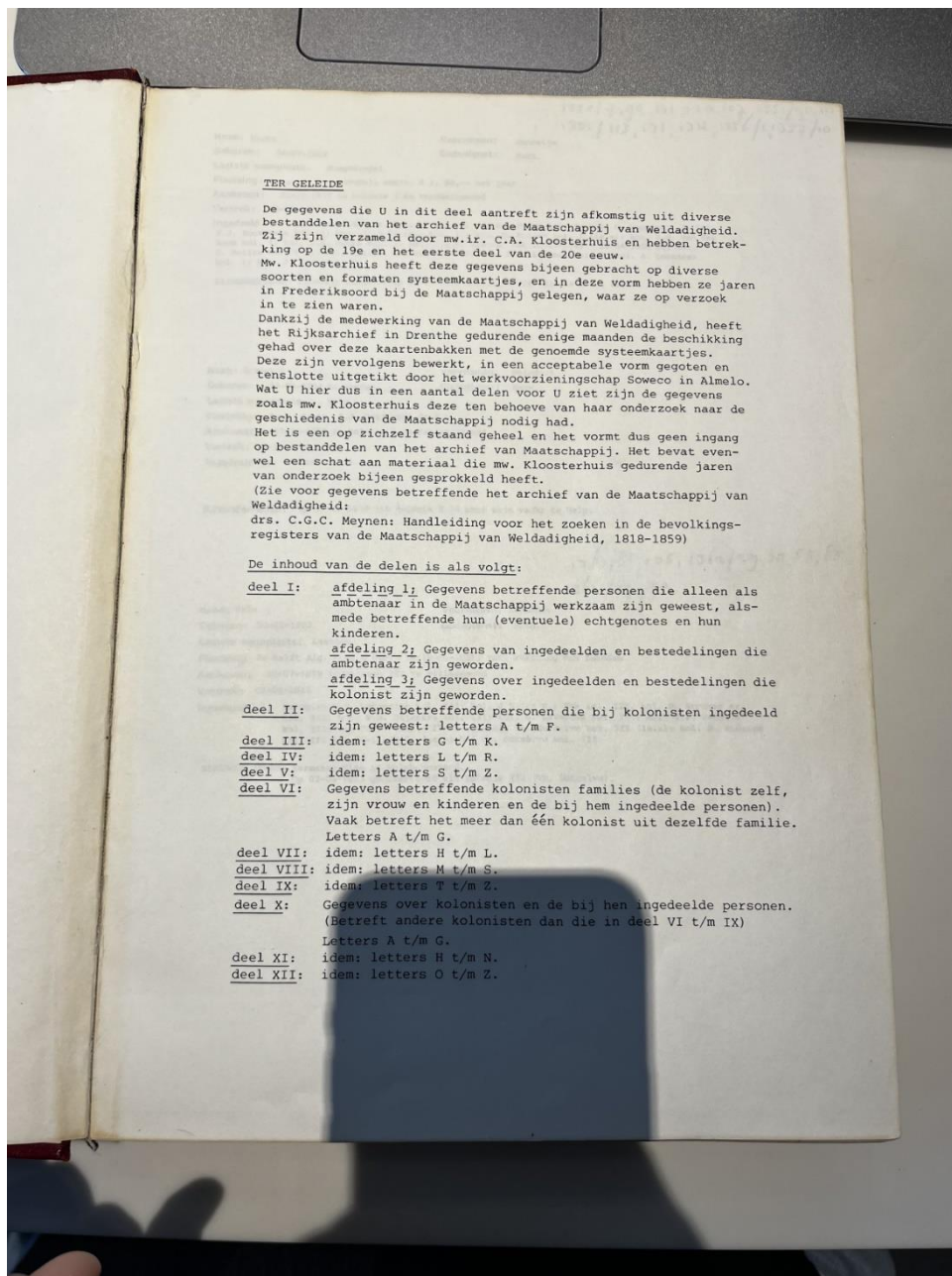
Grafische productie: Hypsos BV

Lichttechniek: Rapenburg Plaza

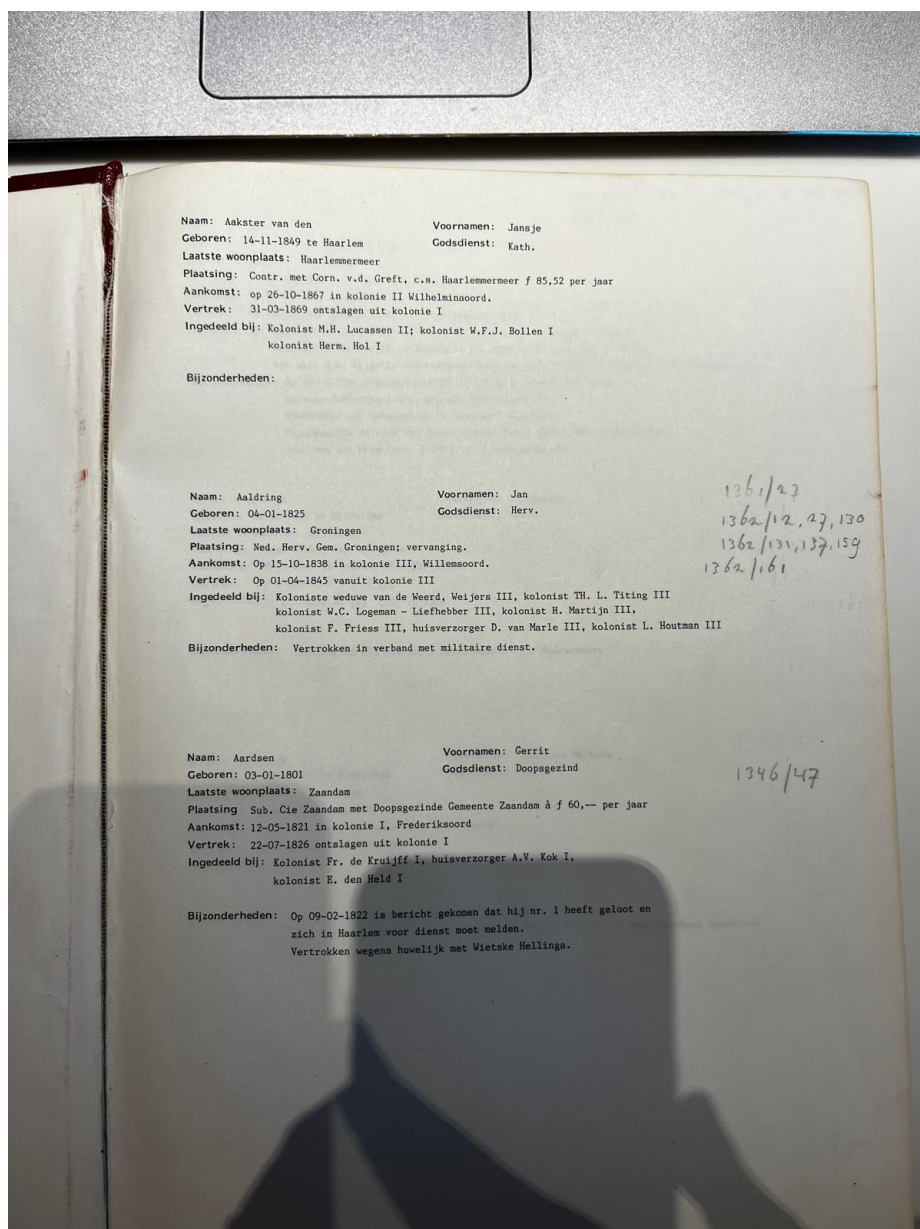
Showcontrol/programming: Rapenburg Plaza

AV-hardware: Rapenburg Plaza

Opening: 31 oktober 2019

1. Introductie van de vijf delen van Kloosterhuis, waarin de samenstelling van deze gegevens wordt toegelicht. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

2. Voorbeeld van een bladzijde uit een boek van Kloosterhuis. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

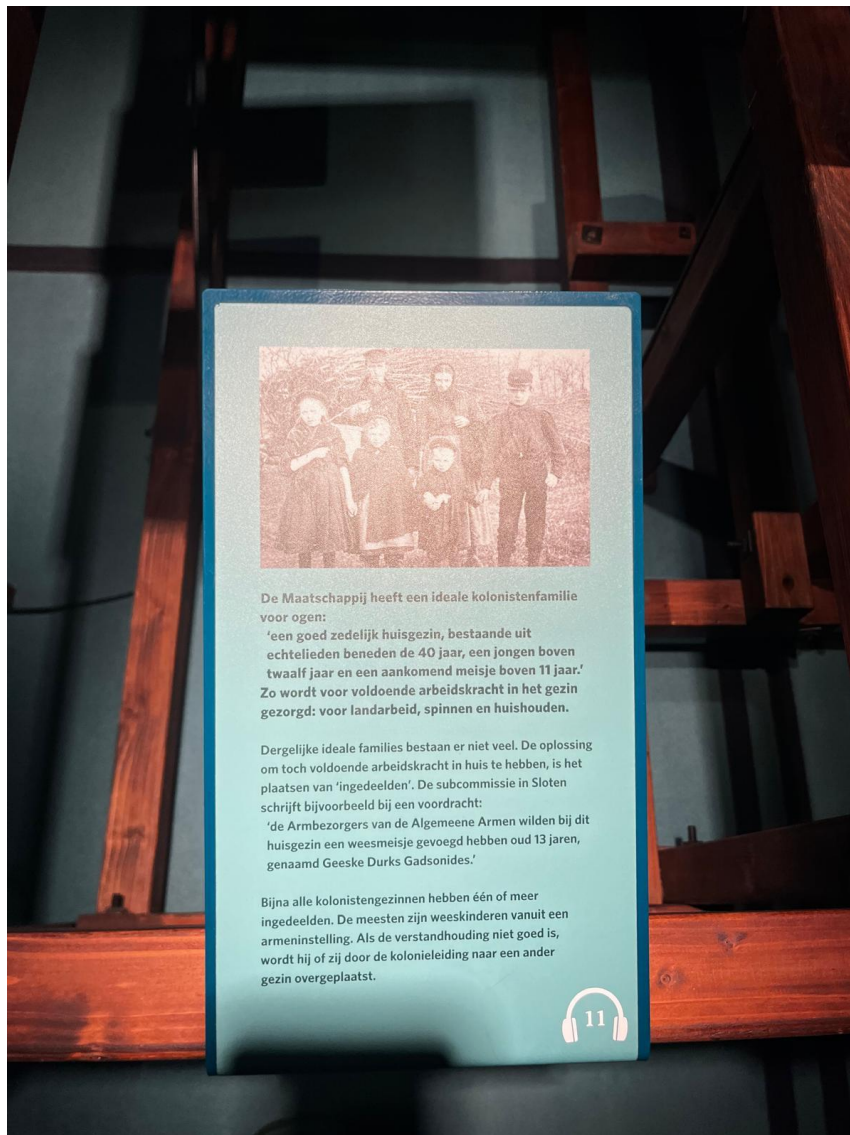
Hoofdstuk 1 – Representatie van kinderen in museum *De Proefkolonie*

3. Afbeelding van de introductie van familie Weender. Bron: Museum *De Proefkolonie* in Frederiksoord, projectleiding: Douwe Huizinga, research, tekst en inhoudsontwikkeling: Wil Schackmann, Marielle Kooij en Tineke Dekker, datum van bezoek 01-03-2025.

4. Afbeelding van de vaste tentoonstelling in zaal 3. Bron: Museum *De Proefkolonie* in Frederiksoord, projectleiding: Douwe Huizinga, research, tekst en inhoudsontwikkeling: Wil Schackmann, Marielle Kooij en Tineke Dekker, datum van bezoek 01-03-2025.

5. Afbeelding van een informatiepanel waar weeskinderen worden geïntroduceerd in zaal 3. Bron: Museum *De Proefkolonie* in Frederiksoord, projectleiding: Douwe Huizinga, research, tekst en inhoudsontwikkeling: Wil Schackmann, Marielle Kooij en Tineke Dekker, datum van bezoek 01-03-2025.

Margje Marrewijn, 11 jaar. Haar vader is vrijboer in Frederiksoord. Ze woont daar met haar ouders, drie zussen en twee broers. Ze is de een-na-jongste. Ze heeft één broertje die kleiner is. Dat vindt ze een etter. Haar oudste zus zit voor straf in de Strafkolonie, want ze was zwanger geworden van haar vriendje. Haar oudste broer is in militaire dienst. Margje zegt dat niemand in huis een eigen kamer heeft: dat komt alleen voor bij de superrijken. Zij wonen met z'n allen in de woonkamer.

School vindt ze prima, het is vooral leuk dat ze haar vriendinnen elke dag ziet. In de ochtend begint de school om tien uur. Het duurt tot twaalf uur. 's Middags moeten ze van twee tot vier. Ze moet van haar zesde tot haar twaalfde naar school. Van maandag tot en met zaterdag. Ze hadden geen vakantie. Op zondag hoeven ze niet naar school, dan moeten ze naar de kerk en daarna is er een zondagsschool. Ze moet ook helpen bij aardappelpoten. Als de jonge poters de grond in moeten, dan helpen ze allemaal mee. Net als wanneer de aardappels groot zijn en geroid moeten worden. Als je genoeg geleerd hebt, ga je overdag werken. Jongens op het land en meisjes moeten spinnen en weven. Drie avonden in de week ga je naar de avondschool. Als je twaalf bent komt de adjunct-directeur voor het onderwijs kijken. Hij kijkt of je kunt schrijven, je moet een stukje voorlezen en een paar rekensommen maken. Als je niet genoeg geleerd hebt blijf je op de dagschool met de kleintjes. Dat wil Margje niet, dus ze zorgt ervoor dat ze volgend jaar slaagt. Je moet naar school tot je goed bent in lezen, schrijven en rekenen. Dan hoef je ook niet meer naar de avondschool. Sommigen blijven tot hun veertiende op school, tot de allerdomsten die er tot hun twintigste moeten blijven. Meisjes gaan jonger van school, want die zijn slimmer dan de jongens. Voor de meisjes is er in de winter een naai- en breischool. Op de naaischool maken ze kleren voor de weeskindjes in Veenhuizen.

In de toekomst wil Margje een leuke knul. Ze wil trouwen en kindjes krijgen. Meisjes kunnen niet verder leren, dus dan maar lekker een gezin stichten. Op de vraag of ze een oogje op iemand heeft zegt ze "twee hoeves verderop wonen mensen uit Leeuwarden en die hebben een zoon, Antoon, en die... nouja... niet echt natuurlijk... ach, wel een beetje... die is wel stoer." Margje weet niet of ze op de kolonie wil blijven wonen later. Misschien is er wel een plekje voor haar en Antoon. Dan zijn ze elke dag zeker van werk.

6. Gesprek met het fictieve kolonistenkind Margje Marrewijn in zaal 3, geschreven op basis van het gesprek op de tablet. Bron: Museum *De Proefkolonie* in Frederiksoord, projectleiding: Douwe Huizinga, research, tekst en inhoudsontwikkeling: Wil Schackmann, Marielle Kooij en Tineke Dekker, datum van bezoek 01-03-2025.

Hoofdstuk 3 – Demografisch overzicht van de geselecteerde weeskinderen

<i>Jaar</i>	Aantal jongens	% jongens	Aantal meiden	% meisjes	Sekse onbekend	Totaal
<i>1819</i>	1	<i>100</i>	-	-	-	1
<i>1820</i>	14	<i>77,78</i>	4	<i>22,22</i>	-	18
<i>1821</i>	13	<i>76,47</i>	4	<i>23,53</i>	-	17
<i>1822</i>	8	<i>100</i>	-	-	-	8
<i>1823</i>	11	<i>55</i>	9	<i>45</i>	-	20
<i>1824</i>	3	<i>75</i>	-	-	1	4
<i>1825</i>	2	<i>66,67</i>	1	<i>33,33</i>	-	3
<i>1826</i>	4	<i>44,44</i>	3	<i>33,33</i>	2	9
<i>1827</i>	2	<i>66,67</i>	1	<i>33,33</i>	-	3
<i>1828</i>	6	<i>85,71</i>	1	<i>14,29</i>	-	7
<i>1829</i>	2	<i>66,67</i>	1	<i>33,33</i>	-	3
<i>1830</i>	1	<i>20</i>	4	<i>80</i>	-	5
<i>Totaal</i>	67	<i>68,37</i>	28	<i>28,57</i>	3	98

7. Tabel met het aantal ingedeelde weesjongens en -meisjes in Frederiksoord tussen 1819 en 1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

<i>Laatste woonplaats</i>	Aantal weeskinderen	<i>Percentage</i>
<i>Alkmaar</i>	1	1,02
<i>Amersfoort</i>	2	2,04
<i>Amsterdam</i>	1	1,02
<i>Bolsward</i>	1	1,02
<i>Delft</i>	3	3,06
<i>Dordrecht</i>	1	1,02
<i>Enkhuizen</i>	8	8,16
<i>Harlingen</i>	7	7,14
<i>Koog aan de Zaan</i>	11	11,22
<i>Leiden</i>	1	1,02
<i>Middelburg</i>	6	6,12
<i>Monnickendam</i>	1	1,02
<i>Nijmegen</i>	9	9,18
<i>Oudewater</i>	3	3,06
<i>'s Gravenhage</i>	9	9,18
<i>Tholen</i>	21	21,43
<i>Utrecht</i>	1	1,02
<i>Vlissingen</i>	1	1,02
<i>Zaandam</i>	7	7,14
<i>Zaltbommel</i>	4	4,08
<i>Totaal</i>	98	99,97

8. Tabel met de laatste woonplaats van de ingedeelde weeskinderen in Frederiksoord, 1819 en 1830. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.

<i>Lengte verblijf</i>	<i>Aantal jongens</i>	<i>% van jongens</i>	<i>Aantal meisjes</i>	<i>% van meisjes</i>	<i>Sekse onbekend</i>	<i>Totaal</i>	<i>Percentage</i>
<i>11 dagen</i>	-	-	1	3,57	-	1	1,02
<i>1 maand</i>	1	1,49	-	-	-	1	1,02
<i>1,5 maand</i>	1	1,49	-	-	-	1	1,02
<i>8 maanden</i>	1	1,49	-	-	-	1	1,02
<i>1 jaar</i>	8	11,94	-	-	1	9	9,18
<i>1 jaar en 7 maanden</i>	1	1,49	-	-	-	1	1,02
<i>2 jaar</i>	4	5,97	1	3,57	-	5	5,10
<i>3 jaar</i>	9	13,43	2	7,14	-	11	11,22
<i>4 jaar</i>	9	13,43	4	14,29	-	13	13,27
<i>5 jaar</i>	3	4,48	1	3,57	-	4	4,08
<i>6 jaar</i>	4	5,97	2	7,14	-	6	6,12
<i>7 jaar</i>	2	2,99	3	10,71	-	5	5,10
<i>8 jaar</i>	3	4,48	3	10,71	-	6	6,12
<i>9 jaar</i>	4	5,97	2	7,14	-	6	6,12
<i>10 jaar</i>	4	5,97	2	7,14	-	6	6,12
<i>11 jaar</i>	1	1,49	1	3,57	-	2	2,04
<i>12 jaar</i>	-	-	2	7,14	-	2	2,04
<i>13 jaar</i>	4	5,97	-	-	-	4	4,08
<i>14 jaar</i>	1	1,49	-	-	-	1	1,02
<i>15 jaar</i>	-	-	-	-	-	-	-
<i>16 jaar</i>	-	-	1	3,57	-	1	1,02
<i>17 jaar</i>	1	1,49	1	3,57	-	2	2,04
<i>18 jaar</i>	-	-	1	3,57	-	1	1,02
<i>28 jaar</i>	2	2,99	-	-	-	2	2,04
<i>Onbekend</i>	4	5,97	1	3,57	2	7	7,14
<i>Totaal</i>	67	99,99	28	99,97	3	98	99,97

9. Tabel met de lengte van het verblijf van de ingedeelde weeskinderen in Frederiksoord, 1819-1830, weergegeven in maanden en jaren. Bron: Drents Archief (niet in inventaris), Gegevens over personen in de Maatschappij van Weldadigheid door mw. ir. C. A. Kloosterhuis, 1985.